

VOJENSKÁ TOVÁREŇ 5 – VOJENSKÝ TECHNICKÝ A CHEMICKÝ ÚSTAV V ZEMIANSKÝCH KOSTOĽANOCH (1939 – 1940)

ZOLTÁN KATREBA

KATREBA, Z.: Military Factory No. 5 – Military Technical and Chemical Institute in Zemianske Kostol'any (1939 – 1940). *Vojenská história*, 6, 1, 2002, pp 29 – 51, Bratislava.

The study deals with the partial issue of military production in Slovakia on the turn of 30's and 40's of 20th century, i. e. with the establishment of production of chemical warfare agents in the Military Factory No. 4 (MF 4) in Žilina in 1935 (testing production and from May 1937 – routine operation) in the Military Factory No. 5 (MF 5) in Zemianske Kostol'any which was established in February 1938. The study briefly characterises the situation in these factories after Munich events and gradual liquidation process of their production capacities forced by German pressure after the rise of the Slovak State up to the establishment of the Military Technical and Chemical Institute. The study gives to date unknown or almost unknown facts on this specific military production in our territory, on the fate of production facilities, including the production line purchased from the American firm – U. S. Ordnance Engineers Inc. from Cleveland as well as on final products. The study describes the transformation of MF No. 5 to the Military Technical and Chemical Institute determined besides other mainly by the problems of personnel provision of its activity.

Military History. Slovakia. World War II. Military Technical and Chemical Institute in Zemianske Kostol'any.

Korene existencie Vojenskej továrne 5 (VT 5), neskôr Vojenského technického a chemického ústavu v Zemianskych Kostol'anoch siahajú až do 20. rokov Československej republiky. Počas prvej svetovej vojny sa na bojiskách po prvýkrát masovo použili bojové chemické látky (BCHL). Účinnosť, a v neposlednom rade aj záľudnosť, ktorá je sprievodným javom pri ich použití, viedli predstaviteľov viacerých krajín, medzi nimi aj Československa, k podpisu Ženevského protokolu o zákaze použitia BCHL a bakteriologických prostriedkov počas vojny z roku 1925 (československá strana protokol spolu s dodatkom o práve na odvetné použitie BCHL ratifikovala až v roku 1938).¹

Po prvej svetovej vojne Československá republika nevyrábala bojové chemické látky, hoci jej to Versailleská dohoda nezakazovala. V druhej polovici 20. rokov však predstavitelia Ministerstva národnej obrany (MNO) v Prahe dospeli k názoru, že bez vlastnej výroby BCHL nebude možné viesť efektívny odvetný úder. Z tohto dôvodu vzišlo rozhodnutie začať s budovaním vlastných výrobných kapacít BCHL. Po dlhých rokovaniach s najväčším chemickým podnikom v ČSR Spolkom pre chemickú a hutnú výrobu so sídlom v Ústí nad Labem. MNO a hlavný štáb schválili v roku 1928 projekt výstavby výroby BCHL v Žiline, kde mal tento podnik svoju chemickú továreň. Nová vojenská továreň mala produkovať yperit, fosgén a stabilizátory bezdymových prachov (centralit I., II.).² Továreň bola dobudovaná v roku 1937 (po-

¹KARLICKÝ, V.: Byla chemická válka v září 1938 reálná? *Historie a vojenství*, 44, 1995, č. 5, s. 38 – 39. Sbírnka zákonu a nařízení, částka 57 vydaná 10. 9. 1938, s. 833 – 844.

²Yperit – pluzgierotvorná otravná látka. V predvojnovej československej armáde sa označoval ako SU-1 Sulfonal. Bezfarebná, až hnedastá kvapalina s cesnakovým zápachom. Na odmorovanie sa používa aj vodný roztok chlórového vápna a chlórnanu vápenatého.

Fosgén – otravná látka dusivá. Bezfarebný, prudko jedovatý plyn ťažší ako vzduch s charakteristickým zápachom hnijúceho sena. Bojový plyn bol prvýkrát použitý za prvej svetovej vojny. Služi aj ako polotovar na prípravu ďalších chemických produktov.

kusná produkcia yperitu sa začala už v roku 1935, normálna prevádzka fungovala od mája 1937), keď ju prevzala vojenská správa a dostala názov Vojenská továreň 4 (VT 4). Jej veliteľom sa stal mjr. tech. zbroj. ing. Alois Kohlík. Spočiatku plánovali vyprodukovať 1 000 kg yperitu, 1 000 kg fosgénu (táto látka však bola použitá na výrobu centralitu) a 1 000 kg stabilizátorov centralitu I a II (centralit II sa začal vyrábať na jeseň 1938) denne, avšak tento plán už v roku 1938 značne prekročili. Výrobu yperitu prevýšili o 400 kg (výroba yperitu bola však na jeseň 1938 zastavená pre nedostatok skladových kapacít, dovtedy sa vyrobilo 84 ton, boli pripravené suroviny pre polročnú výrobu) a fosgénu o 560 kg. Súčasne boli dobudované aj sklady pre uloženie vyrobených BCHL, najmä yperitu, ktorý bol náročný na podmienky uskladnenia. Na Slovensku sa budoval najväčší sklad bojových chemických látok S III v Skalke pri Trenčíne s objemom 430 ton yperitu, dočasne podriadený VT 4.³

V súvislosti s modernizačnými snahami v československej armáde v prvej polovici 30. rokov, ako aj s predpokladanou produkciou a umiestnením závodu v Žiline, sa od konca roku 1934 uvažovalo o novej výrobni BCHL. Pre veľkorysý plán výstavby novej továrne bola po zvážení viacerých miest vybraná Lelovská dolina (s mnohými postrannými údoliami) pri Zemianskych Kostol'anoch. MNO v roku 1936 rozhodlo o vybudovaní závodu pre výskum, výrobu a skladovanie BCHL rôznych typov, ktorý mal byť umiestnený v rozsiahlych podzemných priestoroch. Ich výrobu ročne plánovali na niekoľko tisíc ton. Hlavné projekty výstavby továrne spracúvala od roku 1936 pražská firma Konstruktiva a. s., súčasť koncernu Škoda, ktorá od roku 1937 začala realizovať aj vlastnú výstavbu za spolúčasti množstva subdodávateľov. Výstavba továrne bola sťažená najmä nedostatkom vhodných komunikácií, ktoré sa museli dobudovať, deficitom odborných pracovných síl v tejto oblasti Slovenska, ale aj rozsiahlosťou a náročnosťou podzemných a tunelárskych prác. Z hľadiska zavedenia výroby a zaučenia pracovníkov bola nevyhnutná úzka spolupráca vojenskej správy so Spolkom pre chemickú a hutnú výrobu v Ústí nad Labem, ako aj s firmou Chema Lutín, ktorá sa zaoberala výskumom a výrobou chemického materiálu na vojenské účely. Práve firma Chema sprostredkovala kontakty MNO s americkou firmou U. S. Ordnance Engineers Inc. z Clevelandu v štáte Ohio, ktorá v roku 1937 dodala technológiu a technické vybavenie pre výrobu clark a adamsitu⁴ v budovanej továrni v Zemianskych Kostol'anoch v hodnote asi 30 miliónov vtedajších korún. Význam výstavby vojenských tovární v Žiline a v Zemianskych Kostol'anoch bol zdôraznený aj faktom, že Najvyššia rada obrany štátu sa na svojej 10. schôdzi na začiatku roku 1937 uzniesla priradiť ich výstavbe rovnakú dôležitosť, akú mala výstavba pohraničného opevnenia a iné obranné stavby podľa ustanovení zákona o obrane štátu.⁵

³KARLICKÝ, V.: c. d., s. 63 – 65, 68.

GREGOR, M.: Dejiny anorganického priemyslu na Slovensku do 2. svetovej vojny. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku V. /Ved. red./ TIBENSKÝ, J.: Bratislava, HÚ SAV 1969, s. 430 – 432.

Odlišné údaje o plánovanej ročnej produkcii VT 4 (540 ton yperitu a 540 ton fosgénu) sú uvádzané v: PITSCHMAN, V.: Historie chemické války. Praha, Military system line s. r. o. 1999, s. 59 – 60.

⁴Clark (sternit) – otravná látka dráždivá, dráždi horné dýchacie cesty. Po opustení zamoreného priestoru príznaky otravy miznú. Adamsit (sternit) – otravná látka dráždivá, fenarazínchlorid, dráždi horné dýchacie cesty, tmavozelená, bez charakteristického zápachu, vyvoláva stupňujúci sa kašeľ, nazvaná podľa amerického chemika R. Adamsa (1889 – 1971), ktorý ju skúmal a navrhol na bojové použitie. Po opustení zamoreného priestoru príznaky otravy miznú.

⁵Vo VT 5 sa plánovala ročná produkcia 5 700 ton yperitu, 2 100 ton fosgénu, 6 500 ton chlóru, 360 ton adamsitu, 360 ton clarku a 150 ton chloracetófenonu. PITSCHMAN, V.: c. d., s. 59 – 60. Chlóracetófenon – otravná látka dráždivá, žltkastá kryštalická látka s charakteristickým zápachom po moruši. Veľmi účinná slzná otravná látka (lakrimátor), ktorá dráždi aj horné dýchacie cesty. Vojenské továrne boli útvarmi zbrojnej služby Československej armády a mali byť podriadené materiálnej skupine 6. oddelenia zvláštnych bojových prostriedkov, ktoré bolo súčasťou II. oddelu delostreleckého a zbrojného MNO v Prahe. V čase výstavby však podliehali II/5 oddeleniu MNO. Odhadované náklady na výstavbu VT 5, najväčšej vojenskej výroby v Československu boli minimálne 316 mil. korún vtedajšej meny, do marca 1939 bolo preinvestovaných asi 182 mil. korún. KARLICKÝ, V.: c. d., s. 52, 66. JAVORÍK, Š.: 5. základňa a opravovňa chemického materiálu Čereňany. Apológia, 7., 1999, č. 2, s. 4. KOL.: Historie chemického vojenska. Praha, MNO 1970, s. 25, 39, 41. JOHN, M.: Září 1938. 2. díl. Brno, Bonus A 1997, s. 152 – 155.

V roku 1938 výstavba objektov VT 5 natoľko pokročila, že MNO výnosom č. j. 1480 – II/1. oddel. 1938 zriadilo dňom 15. februára 1938 Vojenskú továrňu 5. Veliteľstvo VT 5 nebolo zatiaľ ustanovené a veliteľ továrne dočasne zastupoval por. spr. zbroj. Jozef Straka, ktorý do nej nastúpil ako jej prvý zamestnanec 28. februára 1938. Podľa nariadenia MNO vojenský gážíst VT 5 mali nosiť iba civilný odev. MNO ustanovilo dňom 31. marca 1938 do funkcie veliteľa továrne plk. tech. zbroj. ing. Karla Mareša (predtým pridelený II/5 odd. MNO v Prahe), ktorého do jeho príchodu dňa 3. mája 1938 zastupoval mjr. tech. zbroj. Adolf Anger.⁶

Od začiatku roku 1938 narastalo ohrozenie Československej republiky od fašistického Nemecka, preto Najvyššia rada obrany štátu na začiatku apríla predložila návrhy na ďalšie zlepšenie obranyschopnosti, kde okrem iného požadovala dobudovať VT 4 v Žiline a urýchlene pokračovať vo výstavbe VT 5 v Zemianskych Kostoľanoch.⁷ Práce na stavbe továrne pokračovali rýchlym tempom, o čo sa pričínili najmä vojenský stavebný dozor. Paralelne s výstavbou sa inštalovalo do jednotlivých dokončených objektov ich vybavenie a výrobo-technické zariadenia. Na stavenisku vojenskej továrne v období pred septembrovou mobilizáciou pracovalo takmer 1 750 robotníkov rôznych firiem a vojenský personál tvorilo 17 dôstojníkov, 14 rotmajstrov, 13 poddôstojníkov d'sl. a 109 civilných zamestnancov. V septembri 1938 bola dokončená približne tretina plánovaných prác, pričom jednotlivé časti továrne boli v rôznom štádiu rozpracovanosti. Montáž výrobných zariadení prebiehala aj v stavebne nedokončených objektoch. Predovšetkým išlo o montáž výrobných liniek firmy U. S. Ordnance Engineers Inc., na ktorú dozerali vyslaní americkí inžinieri, ako aj o stavbu elektrolyz, zabezpečenú Spolkom pre chemickú a hutnú výrobu.⁸

Po mníchovskej kapitulácii sa na MNO rozprúdila živá diskusia o tom, v akej forme budú VT 4 a 5 zachované, či sa bude pokračovať vo výstavbe, alebo sa odpredajú civilným firmám. Nakoniec vzišlo rozhodnutie dobudovať VT 4 a v obmedzenej miere dostavať VT 5, pričom sa predpokladalo výrobu obmedziť na clark, adamsit a chlóracetófenon, čo v konečnom dôsledku znamenalo dotiahnuť výstavbu najviac rozpracovaných výrobní. 15. decembra 1938 sa vo VT 5 začala pokusná výroba adamsitu a vo februári 1939 bolo MNO rozhodnuté začať s výrobou clarku, čo sa však do marcových udalostí toho roku neuskutočnilo.⁹

Dňa 14. marca 1939 vznikol Slovenský štát, ktorý od prvých okamihov existencie začal vytvárať svoje ozbrojené zložky, predovšetkým slovenskú armádu. Už v stredu

⁶Vojenský historický archív (VHA) Trnava, fond (f.) Vojenský technický a chemický ústav (VTCHÚ) 1939 – 1945, krabica (krab.) č. 1, Denný rozkaz č. 1 – 12. VHA, f. VT 5 Zemianske Kostoľany 1938 – 1939, krab. č. 1, č. 1051 Div. 1938.

⁷NESVADBA, F.: K problematice bojovschopnosti Československé armády a obranyschopnosti ČSR v roce 1938. In: Studie k československým vojenským dějinám č. 3 – 4. /Zost./ Kožnar, V.: Praha, VHÚ 1980, s. 31.

⁸KARLICKÝ, V.: c. d., s. 64 – 69., GREGOR, M.: c. d., s. 433. Významný spôsobom zasiahla do činnosti továrne septembrová mobilizácia. Časť civilných zamestnancov (22 osôb) bola mobilizovaná a vykonávala službu v tom oddelení, v ktorom boli aj pred vyhlásením mobilizácie. Ďalších 30 zamestnancov továrne nastúpilo službu v československej armáde v iných útvaroch. Zamestnanci VT 5, ktorí neboli povolani do zbrane, pracovali podľa § 60 a 61 zákona o obrane štátu č. 131/1936. V § 60 sa uvádzalo, že pre osoby zamestnané v podnikoch dôležitých pre obranu štátu platí za brannej pohotovosti štátu pracovná povinnosť. V § 61 toho istého zákona bolo uvedené, že tieto osoby musia zotrvať vo svojom zamestnaní a plniť si úlohy riadne a svedomito aj mimo miesta svojho pobytu a aj také úlohy, ktoré nie sú v ich normálnej náplni práce. Tieto zákonné normy sa uplatňovali aj v čase slovenského štátu. VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denné rozkazy č. 111 až č. 119.

⁹KARLICKÝ, V.: c. d., s. 68. Tá časť VT 5, kde boli objekty, v ktorých boli inštalované americké výrobné zariadenia, mala krycí názov „Amerika“, výrobnia adamsitu „A“ a výrobnia clarku „B“, čo bolo dané postupom výstavby. VHA, f. VT 5 Zemianske Kostoľany 1938 – 1939, krab. č. 1, č. 1171 Duv. 1938. Výroba adamsitu, ako aj pripravovaná výroba clarku, boli podriadené Výrobnej skupine 3 VT 5. VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denný rozkaz č. 6 z roku 1939.

15. marca 1939 podľa rozkazu novovzniknutého MNO v Bratislave prevzal velenie VT 5 v Zemianskych Kostoľanoch npor. zbroj. tech. Ing. Štefan Krátky^{9a} od plk. K. Mareša. Prísahu do rúk nového veliteľa zložili dvaja poručíci, jeden rotný d'sl. a jeden čatár d'sl. slovenskej národnosti. Stráženie objektu podľa pokynov veliteľa vykonávala miestna organizácia Hlinkovej gardy a civilní strážnici slovenskej národnosti. Npor. Krátky žiadal MNO o ustanovenie komisie, ktorá by prevzala zariadenie VT 5 a o ďalšie rozkazy o prepustení, resp. odoslaní dôstojníkov, rotmajstrov, mužstva a civilných zamestnancov českej národnosti. Podľa vlastného uváženia ponechal v zamestnaní 10 strážnikov, 6 pomocných strážnikov a 13 robotníkov, aby udržiavali továreň v nepoškodenom stave. Počty civilných zamestnancov v ďalších mesiacoch sa často menili, pretože vojenská správa väčšinu z nich zamestnávala len dočasne podľa potreby.¹⁰ Dňa 18. marca Veliteľstvu posádky v Novákoch npor. Krátky adresoval hlásenie o personálnom obsadení továrne (osobami slovenskej národnosti) a o jej materiálnom stave. Sťažoval sa na nedostatok správcov materiálu (gážiztov), avšak mužstva (civ. zamestnancov) bol dostatok. Podotkol, že to-

^{9a}Ing. Štefan Krátky – nar. 12. 12. 1907. V roku 1934 ukončil štúdium na Československej vysokej škole technickej v Prahe, v odbore chémia. Od 1. 8. 1936 nastúpil ďalšiu dobrovoľnú činnú službu v čs. armáde a bol pridelený do Vojenského technického a leteckého ústavu (VTLÚ). 1. 8. 1936 ppor., 1. 9. 1936 por., 23. 10. 1937 npor. Od 15. 3. 1939 slúžil v slovenskej armáde ako veliteľ VT 5, VT ZK a neskôr VTCHÚ. 1. 8. 1939 sot., 1. 1. 1942 mjr. Zapojil sa do príprav SNP, na začiatku Povstania organizačne pôsobil vo VTCHÚ, od 10. septembra 1944 pôsobil na oddelení vojenského priemyslu veliteľstva 1. ČSA ako zástupca prednostu plk. M. Marka. Po prechode armády na partizánsky spôsob boja sústredil asi 50-člennú skupinu vojakov a vytvoril partizánsku jednotku (Masaryk), ktorá sa neskôr stala súčasťou partizánskeho zväzu Chruščov. Po prechode frontu bol 28. 2. 1945 prijatý do 1. čs. arm. zboru. Od apríla 1945 nastúpil na dovolenku na neurčito a dočasne bol uvoľnený pre výkon odbornej služby v chemickom priemysle. Od 1. 6. 1947 bol preložený do zálohy. Od 1. mája do októbra 1945 bol núteným správcom chemickej továrne v Smoleniciach. Od novembra 1945 sa stal námestníkom generálneho riaditeľa znárodnených čs. chemických závodov. V roku 1949 bol poverený vedením výrobné skupiny čs. chemických závodov, v roku 1953 pracoval na čs. ministerstve chemického priemyslu na technickom odbore ako technolog pre motorové palivá. Vyznamenania slovenské: Pamätná medaila (14. 3. 1940), Pamätná medaila – Javorina (25. 9. 1940), československé: Vojenská medaila za zásluhy I. stupňa a Rad SNP (obe 23. 12. 1946).

¹⁰Vojenským personálom VT 5 boli: por. tech. zbroj. František Lipka, por. tech. zbroj. Ján Lehocký, rtn. d'sl. Ladislav Pavlíček a čat. d'sl. Ladislav Madluška. V továrni v tom čase bolo 14 dôstojníkov, 18 rotmajstrov, 12 d'sl. poddôstojníkov českej národnosti. V dôsledku zastavenia prevádzky v továrni boli prepustení dňom 14. 3. 1939 všetci civilní zamestnanci VT 5 (k 12. 3. 1939 pracovalo v továrni 79 civilných zamestnancov, z toho 2 ženy) a v ďalších dňoch boli opäť prijímaní civilní zamestnanci, predovšetkým z radov bývalých zamestnancov slovenskej národnosti. VT 5 bola pričlenená po marci 1939 k hospodárskej správe pešieho pluku 9, neskôr samostatného práporu I., a potom od leta 1939 k Ústrednej zbrojnici v Trenčíne.

VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 2, č. j. 7191 Dôv. 1939.

VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 2, č. j. 2657/ tech. 1939.

VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denný rozkaz č. 52, 54.

O odovzdávaní VT 5 informoval plk. Mareš prostredníctvom MNO v Bratislave aj MNO v Prahe. Predovšetkým upozorňoval na to, že odovzdal aj materiál, ktorý mal sporného vlastníka (nebolo času na zisťovanie, ktorý je neprevzatý, nezaplatený alebo predaný). Podľa dohody mali si príslušní súkromní majitelia uplatniť nárok na tento materiál na Okresnom úrade v Prievidzi a MNO by potvrdilo správnosť ich nároku. Pri súpise odovzdaného materiálu boli takéto prípady zaznamenané a označené. Veci stavebnej správy mal vybaviť stavebný dozor. VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 2, č. j. 7199 Dôv. 1939.

Snaha miestnej organizácie HG o uznanie zásluh jej členov pri vzniku Slovenského štátu dokumentuje vyšetrovanie udaný zo septembra 1939, ktoré upozorňovali na československé zmýšľanie vojenského a civilného personálu VT (členovia HG chceli byť zamestnaní vo VT, a preto sa dožadovali prepustenia zamestnancov, ktorých označovali za socialistov, komunistov a čechoslovakistov) v Zemianskych Kostoľanoch, ako aj na neochotu viacerých občanov i niektorých vojakov bojovať vo vojne proti Poľsku. Po podrobnom prešetrení celej záležitosti orgánmi 2. odd. Oblastného veliteľstva 1 boli udania charakterizované ako tendenčné a pravde nezodpovedajúce a ich hlavným motívom bol označený osobný prospech. Jedinou možnosťou ako vyriešiť túto situáciu bolo začať v továrni normálnu prevádzku, čo sa však vzhľadom na vtedy prebiehajúci odsun výrobných liniek BČHL javilo nereálne. VHA, f. Vyššie veliteľstvo 1 (VV 1), sp. taj., sig. 41/83/6, č. j. 2706.

Stot. Krátky, por. Lipka, rtk. Pavlíček a rtk. Madluška boli za službu a činnosť v marci 1939 vyznamenaní 14. marca 1940 Pamätnou medailou. VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 2, č. 153.391 Odpis a č. 93.

váreň bola vo výstavbe, na ktorej sa podieľali aj mnohé súkromné firmy s vlastným personálom. Žiadal, aby mu bolo oznámené, v akom rozsahu sa obnoví prevádzka, výstavba a ostatné práce, ktoré boli v tom čase úplne zastavené pre nedostatok kvalifikovaných a zapracovaných robotníkov, ich vedúcich (gážistov) a administratívneho personálu (pre technickú správu /TS/, hospodársku správu /HS/, ošetrovňu, stavebný dozor a pod.). V podstate nemal kto prebrať agendu a materiál továrne.¹¹ V ten istý deň prišli na MNO do Bratislavy občania USA páni Alan R. Graff a Harry Gunther z americkej firmy U. S. Ordnance Engineers z Clevelandu, ktorí vo VT 5 zabezpečovali montáž dvoch výrobní BCHL a skúšobnú prevádzku výrobné adamsitu. Montéri sa rozhodli vyčekať s rozhodnutím v záležitosti eventuálneho dohotovenia výrobné v Paríži, kde sa chceli spojiť so svojou firmou, preto žiadali o povolenie pre vývoz valút a svojej batožiny, ktoré im bolo udelené. Na telefonický rozkaz Krajinského vojenského veliteľstva bola 18. marca odtransportovaná prvá časť gážistov VT 5 českej národnosti do Kremnice, odkiaľ pokračovali transportom do protektorátu a zároveň sa mal urobiť súpis vojenských osôb a civilných zamestnancov českej národnosti na Slovensku, ktorí tu mali „blízky rodinný vzťah“ a hlásili sa dobrovoľne do služieb slovenskej armády. Prihlášky s vyplneným dotazníkom sa mali predložiť do 21. marca prostredníctvom veliteľstva VT 5 MNO a tieto osoby mali vyznamenať do večera 25. 3. 1939. Všetky vojenské osoby českej národnosti, pokiaľ by neboli prijaté do slovenskej armády, sa mali odsunúť do protektorátu do 29. marca.¹² Už 23. marca odoslali vojenským transportom do Kremnice aj druhú skupinu českých gážistov továrne. O dva dni neskôr bol za pobočníka veliteľa ustanovený por. Lehocký, ktorý mal tiež vykonávať dozor a výcvik strážneho oddielu. Por. Lipka mal vykonávať technický dozor nad všetkými zariadeniami továrne a stal sa zároveň automobilovým dôstojníkom.¹³

Dňa 17. marca 1939 prevzal por. tech. zbroj František Kuracina (dovtedajší pobočník veliteľa) od pôvodného veliteľa mjr. A. Kohlíka aj VT 4 v Žiline. Kompletná VT 4 s výrobou centralitu I a II, fosgénu a yperitu bola ocenená na takmer 30 miliónov vtedajších korún. Pracovala naďalej do splnenia výrobného programu. Disponovala aj dielňami, skladmi surovín, garážami s vozidlami, administratívnymi a obytnými budovami, ošetrovňou, ako aj dočasným skladom yperitu vo VT 5 v Zemianskych Kostoľanoch a skladom S III v Skalke pri Trenčíne (ešte vo výstavbe). Dovtedajší veliteľ VT 4 v kritických marcových dňoch úzko spolupracoval s okresným náčelníkom, hlavným veliteľom Hlinkovej gardy a poli-

¹¹Vo VT 5 chceli zostať a pracovať štyria dôstojníci českej národnosti, z ktorých väčšina mala za manželky Slovenky. Počet civilných zamestnancov vojenskej správy vo VT 5 sa zvýšil na 36 (17 strážnikov, 11 pom. robotníkov, 5 remeselníci, 1 vodič a mechanik, 2 upratovačky).

VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 2, č. j. 7212 Dôv. 1939.

VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denný rozkaz č. 55.

¹²VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 2, č. j. 7213 Dôv. 1939.

V prvom transporte z VT 5 boli odsunutí: škpt. tech. zbroj. Ing. Bohuslav Mácha, škpt. tech. zbroj. Ing. František Laibl, kpt. zdrav. MUDr. Přemysl Hrocha, por. del. Ing. Otto Bejčka, por. tech. zbroj. Vladimír Ešner, por. tech. zbroj. Jaroslav Fürst, rtm. del. m. Karel Hanzlík, rtm. del. m. Silvester Sekáč, rtm. del. m. Jozef Sotolář, rtm. pom. zdrav. Jozef Sezemský od VT 5, ďalej 4 rtn. d'sl. a 9 čat. d'sl., ktorí u VT 5 vykonávali prípravnú prax od iných útvarov československej armády. VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denný rozkaz č. 56.

¹³V tomto transporte boli: plk. tech. zbroj. Ing. Karel Mareš, škpt. Miroslav Procházka, npor. zdrav. MUDr. Oldřich Franek, por. tech. zbroj. Karel Mrázek, por. tech. zbroj. Adolf Bajtek, por. spr. zbr. Jozef Straka, rtm. spr. zbr. Vincenc Průcha, rtm. spr. zbroj. Alojz Novotný, rtm. spr. zbroj. Alojz Hanzel, rtm. spr. zbroj. Jaroslav Tyk, rtm. spr. zbroj. Otokár Tužil, rtm. del. m. Karel Svoboda, rtm. del. m. Jaroslav Lanek, rtm. del. m. Jozef Hnát, rtm. del. m. František Hotář, rtm. del. m. Rudolf Syrový, rtm. del. m. Jaroslav Štekt. Jediným dôstojníkom českej národnosti, ktorému bolo povolené zostať na Slovensku a naďalej pracovať vo VT 5, bol por. B. Kratochvíl, ale aj ten musel na začiatku roku 1940 opustiť Slovensko. VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denné rozkazy č. 57 až č. 60.

cajným riaditeľstvom v Žiline, s cieľom dosiahnuť, aby továreň bola vo všetkých smeroch zabezpečená a mohla nerušene pracovať ako podnik dôležitý pre obranu štátu.¹⁴

Začiatkom apríla 1939 prišlo na MNO v Bratislave podrobné hlásenie o stave VT 5, ktoré podal jej nový veliteľ npor. Krátky.¹⁵ V úvode sa píše, že MNO povolilo firme Konstruktiva odvoz stavebného inventára a strojov použitých pri stavbe VT 5 v Zemianskych Kostol'anoch. Npor. Krátky ďalej informoval, že sa naplánovala rozsiahla výstavba komplexu VT 5 s predpokladanou výrobou takmer všetkých dôležitých BCHL. Na začiatku apríla boli podzemné stavby natoľko hotové, že po inštalácii prístrojového vybavenia sa mohlo začať so základnou výrobou (elektrolýza). Základné suroviny pre výrobu – ortuť a meď boli v továrenských skladoch. Z povrchových stavieb bola úplne dokončená a prevádzkyschopná výrobná adamsitu. Výrobná clarku bola stavebne úplne dohotovená a vybavovanie prístrojmi bolo prerušené tesne pred ukončením. Ústredné laboratória (jednoposchodová budova) boli taktiež stavebne dohotovené a vnútorné zariadenie bolo pred úplným vybavením. Kotelňa na úžitkovú paru s veľkým výkonom bola úplne dokončená a prevádzkovo vyskúšaná, rovnako ako vodáreň na úžitkovú vodu, vodovod na pitnú vodu, sprchové kúpele, mechanické dielne a komunikácie (2 mosty cez rieku Nitra, 1 km železničnej vlečky a cesty). Administratívna budova (jednoposchodová so 40 miestnosťami) bola tiež dokončená a moderne zariadená. Obytné domy pre gážiztov (4 jednoposchodové budovy, každá so 6 bytmi pre ženatých a 4 bytmi pre slobodných a 1 vila – štvorizbová pre veliteľa VT boli krátko pred dohotovením, z toho dve budovy boli už obývatel'né. Celkovú investíciu veliteľ odhadoval na 150 – 200 miliónov korún. Odporúčal nadriadeným orgánom, aby čo najskôr rozhodli o osude tohto komplexu, a buď objekty odpredali ako celok alebo aspoň po čiastočnom dokončení zaviedli civilnú alebo vojenskú výrobu dôležitú pre štát. Pre druhý zámér vyhovovali miestne energetické, surovinové a obytné možnosti. Dôležitou by bola najmä elektrolýza, ktorou sa vyrábajú z kuchynskej soli – chlór,¹⁶ lúh sodný a vodík. Tieto produkty mohli nájsť svoje odbytiská predovšetkým v papierňach a celulózkach, ktorých bolo na Slovensku pomerne veľa. Kuchynská soľ sa ťažila na Slovensku a hnedé uhlie na výrobu elektrickej energie v neďalekej Handlovej. O osude továrne sa malo rozhodnúť ešte pred odchodom firmy Konstruktiva, ktorá tu mala vybudované stave-

¹⁴VHA, f. MNO 1939 – 1945, spis (sp.) tajný (taj.), sig. 5/1/4, č. j. 250.002.

15. marca pri krátkodobom obsadení Žiliny Wehrmachtom, nemecké vojská obsadili aj VT 4, odkiaľ vyviezli časť materiálu. VHA, f. MNO Slovenská vojenská komisia, sp. taj., krab. č. 2, č. j. 85.

Po krátkom čase od ukončenia výroby centralitu na začiatku apríla 1939 sa začalo uvažovať o jej obnovení. Toto úsilie nadobudlo konkrétnejšie podoby na prelome rokov 1939/1940, keď bola zaslaná ponuka na výrobu nemeckej strane (OKH). Napriek kladnej odpovedi a záujmu o tento produkt, výroba vo VT Žilina sa ani v roku 1940 neobnovila. V sklade S III podriadenom VT Žilina bol do leta 1940 uložený rôzny chemický, ochranný a asančný materiál. Nádrže yperitu boli vyčistené od jeho zvyškov v apríli až v júli 1940. Dňa 3. apríla 1940, npor. F. Kuracina odovzdal velenie VT Žilina por. tech. zbroj. Františkovi Scheberovi.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. prez., sign. 3/118/2, č. j. 304/Dôv. prez..

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. prez., sign. 3/13/4, č. j. 1147/Dôv. prez..

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. prez., sign. 3/118/2, č. j. 304/Dôv. prez..

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 7/26/1, č. j. 135.414.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 8/73/1, č. j. 135.782.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 6/68/1, č. j. 135.051.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 159.861.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 161.247.

¹⁵VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 5/21/3, č. j. 250.095.

¹⁶Elektrolýza – chemická reakcia prebiehajúca pri prechode jednosmerného elektrického prúdu cez roztoky alebo taveniny elektrolytov. Uskutočňuje sa v elektrolýzéroch s dvoma kovovými alebo uhlíkovými elektródami. Na katóde prebieha redukcia – vylučujú sa elektropozitívne zložky (kovy, vodík) a na anóde oxidácia – vylučujú sa zložky elektronegatívne.

Chlór – chemický prvok, okrem iných foriem sa získava ako vedľajší produkt pri elektrolýze chloridov alkalických kovov. Je to žltá zelená dusivá plynná látka ťažšia ako vzduch, ktorá leptá sliznicu. Možno ho ľahko skvapalniť. Používa sa na prípravu mnohých organických i anorganických zlúčenín (napr. chlórové vápno) a na iné účely.

nisko (úzkokolažnú železnicu, drvič kameňa, dielne, materiál), vyškolených zamestnancov, čo bolo z väčšej časti uhradené štátom. Firma zatiaľ ponechávala všetko v pôvodnom stave. Npor. Krátky skonštatoval, že pre taký malý štát je čisto vojenský podnik zbytočný, no prosperujúca mierová chemická továreň je dobrým základom aj pre vojnovú výrobu, a VT 5 mala predpoklady na vytvorenie takejto továrne. Rozhodnutie nemalo byť iba v kompetencii MNO, ale aj ministerstva hospodárstva, ktoré by logicky malo mať na tom záujem. Tiež upozornil na vybudovanú výskumnú základňu, ktorá mohla byť využitá ako základ vedeckovýskumného ústavu v oblasti chémie. Od 14. marca sa na stavbe nepracovalo (znehodnotenie hrozilo najmä výdreve podzemných šácht), zabezpečené bolo iba stráženie objektov a práce súvisiace s konzerváciou, uložením a prehliadkami strojového vybavenia.¹⁷ Už 29. apríla poslal veliteľ VT 5 na MNO návrh na zriadenie výrobného, študijného a výcvikového strediska v oblasti ochrany (dobovo „obraný“) proti BCHL, v prípade, že objekty továrne nebudú dokončené pre priemyslú výrobu. Tento návrh je duchovnou osnovou neskoršieho vytvorenia Vojenského technického a chemického ústavu (VTCHÚ). U navrhovaného strediska sa počítalo predovšetkým s týmito odbornými činnosťami: I. štúdium a výroba ochranných prostriedkov proti BCHL, II. štúdium a výcvik v protiletadlovej a protiplynovej obrane. V ďalšej časti sú uvedené výhody, ktoré ponúka čiastočne zariadená VT 5 pre vyššie uvedené účely, najmä v oblastiach výroby a štúdia asanačných prostriedkov (predpokladala sa výroba chlóróvého vápna, ktoré bolo uznávaným asanačným činidlom), štúdia indikácie BCHL a výroby detektorov, zisťovanie zamorenia ovzdušia a terénu s výrobou príslušných chemikálií a prístrojov (univerzálne, špeciálne detektory a zisťovanie rozsahu zamorenia, v týchto odboroch výskumu pracoval npor. Krátky už predtým vo VTLÚ a pripravoval o tom spis), štúdia a výroby liečiv a profylaktických prostriedkov (vhodné podmienky pre fyziologické pokusy a chov pokusných zvierat). Npor. Krátky navrhoval vytvoriť vedecký ústav po stránke personálnej (sústredenie odborníkov) a technickej (bez väčších nákladov – iba nákup potrebných chemikálií, prístrojov a literatúry). Predpokladal, že bude možné uviesť do prevádzky malú elektrolyzu a výrobu chlóróvého vápna, pevného lúhu a pomocných chemikálií. Zároveň upozorňoval na možnosť organizovania kurzov.¹⁸

Do tejto diskusie o budúcnosti Vojenskej továrne Zemianske Kostolany (VT ZK, názov sa používal pravdepodobne od mája 1939, nariadenie MNO č. 201.541/Dôv. org. 1939), ako aj VT v Žiline,¹⁹ zasiahol protektor novovytvoreného štátu, Veľkonemecká ríša. Vo svojej nóte Ministerstvu zahraničných vecí v Bratislave z 30. apríla 1939 (z pozície obchodného splnomocnenca) požadovala nemecká armáda odovzdanie (!) zariadenia na výrobu yperitu (lostu) vo VT v Žiline, nádrží na jeho uskladnenie v Skalke pri Trenčíne a vo VT v Zemianskych Kostolanoch, ako aj odovzdanie celej zásoby yperitu, 15 ton adamsitu a 75 ton síry. Hlavné vojenské veliteľstvo v odpovedi na spis MZV, v ktorom požadovali podklady pre odpoveď na nemeckú nótu, bolo toho názoru (po informáciách získaných od styčného dôstojníka Wehrmachtu mjr. Heinricha Beckera), že napriek tomu, že zavedená výroba BCHL sa javila ako

¹⁷Dňa 24. mája 1939 bolo protokolárne odovzdané orgánom technickej správy továrne a jej veliteľovi hlavné skladiško aj s materiálom (už od 3. 4. bolo pod správou VT 5), provizórne kancelárske a obytné miestnosti dovtedy užívané firmou Konstruktiva. V protokole nebol zahrnutý ešte ďalší stavebný materiál mimo stavenisko, a ani materiál iných firiem. Všetok materiál až v novembri a decembri 1939 riadne prevzala vojenská správa a roztriedila, nakoľko dovtedy nebol na to ani čas, ani personál. VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 2, č. 3820/Dôv. tech. 1939.

Npor. Krátky mal ešte v júni 1939 odcestovať do Prahy na bývalé MNO, kde mal nahliadnuť do spisov a získať podklady o právnom stave vlastníctva VT 5. VHA, f. MNO Slovenská vojenská komisia, sp. taj., krab. č. 2, bez sign., č. j. 85.

¹⁸VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 1/7/4, č. j. 22.052.

¹⁹Vojenské továrne boli útvarmi zbrojnej služby, podriadené boli najprv 4. oddeleniu HVV, neskôr v druhej polovici roku 1939 26. oddeleniu vojnového priemyslu Zbrojnej správy MNO v Bratislave (až do decembra 1940), prednostom bol mjr. tech. zbroj. Ing. Miloš Marko, v oblastiach správnej pôsobnosti (v I. inštancii) podliehali 1. divízi a v správnej pôsobnosti (v II. inštancii) MNO.

dôležitá pre slovenskú armádu, jej zrušením, resp. prevedením do Nemecka, by nemala byť slovenská armáda na tom materiálne omnoho horšie (zatiaľ nepožadovali zariadenia na výrobu adamsitu a clarku), keďže bola závislá od Protektorátu Čechy a Morava, resp. od Nemecka aj v zásobovaní výbušnými látkami, pretože na Slovensku ich výroba nebola zavedená (neskôr začala výrobu trhavín Účastinná spoločnosť Dynamit Nobel v Bratislave, v Žiline sa uvažovalo o obnovení výroby centralitu, slovenská armáda mala pomerne veľké zásoby tritolu). Okrem toho sa v odpovedi HVV (Hlavné vojenské veliteľstvo) argumentovalo aj tým, že na území Slovenska nebola zavedená výroba chlóru (pre ktorú však bolo takmer všetko pripravené vo VT ZK), ktorá bola nevyhnutnou pre výrobu yperitu, a preto jeho výroba na Slovensku zatiaľ strácala svoje opodstatnenie a dôležitosť. HVV predpokladalo, že požadovaný materiál nemecká strana zaplatí. Škpt. Štefan Tatarko, ktorý skoncipoval odpoveď, bol toho názoru, že nemeckej požiadavke by sa malo vyhovieť. MZV bolo v tomto ohľade zdržanlivejšie, keď už v predchádzajúcich odpovediach nemeckej strane uvádzalo, že slovenská armáda má mať svoju výzbroj a výstroj, ku ktorej patria aj BCHL, a preto slovenská vláda je ochotná odpredať pre armádu len nepotrebnú časť BCHL. MZV malo v úmysle navrhnúť, aby o ich odpredaji rozhodla zmiešaná nemecko-slovenská komisia, ktorá by prípadne rokovala aj o osude VT v Žiline a Zemianskych Kostol'anoch. Popríklad o ich možnom odpredaji, ak by slovenská armáda dostala za ne inú adekvátnu náhradu alebo by vyhlásila, že nie sú pre ňu nevyhnutné na území Slovenska.²⁰

Začiatkom mája 1939 prišla na Slovensko Nemecká vojenská komisia, ktorá mala doriešiť sporné otázky vyplývajúce z ochrannej zmluvy z marca 1939, hlavne v oblasti ohraničenia a funkcie ochranného pásma a odovzdania výzbroje a výstroja československej armády Veľkonemeckej ríši. Popri iných otázkach počas nemecko-slovenských rokovaní rezonovala aj problematika vlastníctva BCHL slovenskou armádou. Nemecká strana žiadala, aby sa ho Slovensko zrieklo, a aby sa vojenské továrne na výrobu týchto látok, ktoré sa nachádzali na území Slovenska, odbúrali. Slovenská strana, ktorú zastupovala Slovenská vojenská komisia (SVK), zastávala opačné stanovisko a trvala na práve vlastníť a vyrábať BCHL. Otázky BCHL, skladovacích a výrobných kapacít pre tieto látky prerokovala vojensko-hospodárska subkomisia, ktorá k tejto problematike zasadala v dňoch 10., 15., 18. a 24. mája 1939. Na prvom zasadnutí dňa 10. 5. predložila nemecká strana akútnu žiadosť o odsun niklových nádrží na yperit zo skladu BCHL S III v Skalke pri Trenčíne a o odsun výrobné yperitu z VT 4 v Žiline. Avšak slovenskí zástupcovia predpokladali využitie týchto zariadení pre vlastné, predovšetkým mierové účely. Otázka robotníctva zamestnaného vo VT 4, resp. VT 5, sa mala podľa mjr. Beckera vyriešiť jeho presunutím do iných zbrojných podnikov. Zatiaľ bolo dohodnuté, že nemecký zbrojný znalec doplní podklady o obidvoch objektoch a zariadeniach v nich. Už 12. mája 1939 dostal predseda Slovenskej vojenskej komisie škpt. gšt. Karol Pekník informáciu, v ktorej sa okrem iného uvádzalo, že predseda vlády Jozef Tiso a minister zahraničných vecí Ferdinand Ďurčanský trvajú na tom, aby v zmysle rozhovorov v Berlíne niklové nádrže určené pre yperit v sklade S III v Skalke pri Trenčíne zostali na Slovensku a slúžili pôvodnému účelu alebo sa mali použiť ako nádrže na mierové chemické výrobky. To isté malo platiť aj pokiaľ išlo o továrne na BCHL v Žiline a v Zemianskych Kostol'anoch. Toto stanovisko najvyšších predstaviteľov štátu bolo potvrdením postoja SVK v tejto otázke. Na ďalšom zasadnutí z 15. mája 1939 (nem. zast. mjr. H. Becker, hptm. Dr. Willy Rittler, slov. zast. Ing. Gejza L. Krno, Dr. Viktor Bečko, Dr. Verner, škpt. gšt. Pekník, škpt. Roubal, škpt. Schneider, škpt. Dr. Ing. Miloš Marko) sa upresnili požiadavky nemeckej strany. Jej zástupca hptm. Rittler uviedol, že cca 56 ton yperitu zo Skalky už odsunuli, avšak dve niklové nádrže zostali ešte na mieste a o ich osude sa rozhodne neskôr na zákla-

²⁰VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. prez., 1/35/6, č. j. 57/Taj. prez.

de možností využitia slovenskou stranou po ich vyčistení od zvyškov yperitu. Z objektu VT 4 požadovali odvoz zariadenia na výrobu yperitu, pretože mohlo slúžiť len na tento účel, a ako také, malo byť „odbúrané“. O výrobnú centralitu I a II spolu so zariadením na produkciu fosgénu nemala nemecká strana záujem. Mjr. Becker na otázku, či by výroba yperitu nemohla prebiehať na Slovensku, odpovedal, že Führer nedá zámkienku na to, aby tieto plyny boli použité ako bojové prostriedky. Podľa jeho ďalších slov Nemecko nechcelo viesť chemickú vojnu, pokiaľ by ju iní nezačali, a to malo byť aj dôvodom, prečo nemohla na Slovensku existovať výroba BCHL. Ak bude Slovensko napadnuté BCHL, tak právo na odvetné opatrenia si vyhradzovala nemecká strana. Hptm. Rittler oboznámil slovenskú stranu s tým, že v Žiline, ani v Zemianskych Kostol'anoch nesmie byť ani výroba, ani skladisko yperitu, adamsitu a clarku (ktorého výroba sa ešte nezačala) a bolo technicky nemožné, aby sa tieto zariadenia prestavali na mierovú výrobu. Obhliadkou miesta mali byť zistené podklady buď pre finančné odškodnenie, alebo výmenu zariadenia za tovar. Ing. Krno vyslovil námietky proti odsunu síry, ktorá mohla byť využitá aj pre slovenský priemysel. Výsledkom rokovania bolo: 1. zrušenie výroby BCHL vo VT 4 Žilina a vo VT 5 v Zemianskych Kostol'anoch (demontáž by vykonali slovenskí robotníci); 2. odsun vyrobeného yperitu a adamsitu; 3. o síre a nádržiacich v Skalke sa malo rozhodnúť neskôr. Dohľad nad rušením výrobných zariadení mali vykonávať nemecké kontrolné orgány. Na spoločnom zasadnutí slovenskej a nemeckej komisie bol 18. mája 1939 vypracovaný protokol (po prehliadke objektov v dňoch 16. a 17. mája), kde boli v podstate zosumarizované predchádzajúce žiadosti nemeckej strany a prosby slovenskej, ktoré týmto spôsobom získali ustálenejší charakter. V úvode protokolu sa uvádzalo: „Výroba a skladovanie chemických bojových plynov boli nemeckou vládou odmietnuté z vojenských a strategických dôvodov. Na základe tohoto musia byť všetky zariadenia zbúrané a odsunuté, taktiež musia byť odsunuté množstvá bojových plynov ešte jestvujúcich.“ V ďalšej časti protokolu sa len sumarizovali nemecké požiadavky na objekty VT 4 v Žiline (okrem iného mala byť zrušená aj pokusná výroba a odsunutých 1 200 kg tu uloženého yperitu), skladu S III v Skalke (dve niklové nádrže mali byť odsunuté) a VT 5 v Zemianskych Kostol'anoch (okrem iného sa odsun týkal aj 9 ton yperitu a asi 15 ton adamsitu, ako aj 75 ton síry, ktoré tu boli uložené). Slovenská strana po pripomenutí, že „Slovenská vláda trvá na už sdelenom zásadnom stanovisku na základe jej suverenity, že na území Slovenska môžu byť bojové látky vyrobené a uskladnené s jej súhlasom ... a na už predtým sdelenom stanovisku, že v zmysle nemecko-slovenských rozhovorov s najvyššími činiteľmi v Berlíne, že všetky jestvujúce továrne zariadenia na Slovensku majú zostať“, zároveň vyjadrila „ochotu“ vyjednávať s nemeckou vládou o otázkach spojených s BCHL. Slovenskí predstavitelia si „prišli“, aby v Žiline zostala pokusná výroba yperitu, ako aj malé množstvá tejto látky na výskum ochrany proti BCHL, ako aj zariadenia na výrobu etylénu a chloridu sírneho a niklové nádrže, „prosili“, aby boli odsunuté vozidlá a síra započítané do celkového vyúčtovania, aby nádrže v sklade S III boli ponechané a aby vo VT ZK bolo ponechaných 50 kg adamsitu na výskum, ako aj síra, ktorú chceli využiť na mierové účely. Na záver bola vyjadrená nádej, že továrne budú po odvezení uvedených aparátov odovzdané slovenskej vláde na ďalšie využitie. V otázke odškodnenia slovenská vláda prosila, aby kúpna cena bola čo najskôr vložená do Dressdner Bank, k dispozícii MZV na iné investičné nákupy v Nemecku. Tento protokol za slovenskú stranu podpísal Ing. Krno a škpt. Schneider a za nemeckú hptm. Rittler. Zmena postoja slovenských predstaviteľov síce navonok v rozpore s vyhláseniami slovenskej vlády súvisela jednak s tlakom vyšších nemeckých orgánov urýchlene riešiť tento problém, ale aj so skutočným stavom (časť materiálu odvezená, blízkosť nemeckých vojsk neďaleko Žiliny a Skalky, nedostatok odborníkov v prípade eventuálnej obnovy výroby), čo prakticky vytvorilo pochopiteľnú situáciu, keď sa slovenská strana dostala do úlohy prosebníka o vlastný majetok, odkázaná na vôľu nemeckého protektora. Na poslednom zasadnutí 24. mája (zúčastnil sa ho aj npor. Š. Krátky) slovenská

strana oznámila, po porade s ministrom NO, že môžu dať na nemecké požiadavky definitívnu odpoveď až po rokovaníach v Berlíne, ktoré vtedy prebiehali. Hptm. Rittler oboznámil prítomných so stanoviskom Berlína k slovenským prosbám, ktorým vyhovel, okrem zariadení na výrobu chloridu sirineho a etylénu vo VT Žilina, ktoré mali byť odsunuté. Mjr. Becker prečítal náčrt medzištátnej dohody. Bolo rozhodnuté, že konečný protokol bude zostavený až po rozhovoroch ministra ZV a ministra NO s predsedom Nemeckej vojenskej komisie gen. Franzom Barckhausenom.²¹

V dňoch 10. a 11. augusta 1939 sa na MZV v Bratislave uskutočnili slovensko-nemecké rokovania o odškodnení za odvezené výrobné zariadenia, suroviny a produkty zo skladu S III a z bývalých VT 4 a VT 5. Bolo dohodnuté, že z VT Žilina bude odmontované a odsunuté výrobné zariadenie na yperit (okrem etylénovej výroby, jedna niklová nádrž s 10 m³ yperitu mala zostať). Za toto zariadenie slovenská strana žiadala odškodné vo výške 4 347 000, – Ks, avšak 20 % odrátali za demontáž zariadenia, ktorú urobili Nemci (čistá suma predstavovala 3 478 000, – Ks) a za odsunutú síru a dva cisternové vozy si nárokovali 854 330, – Ks. Zo Zemianskych Kostolian mala byť odvezená výrobná adamsitu a clarku, ako aj všetky plány a technologická dokumentácia z USA (aj patentné spisy). Požadované odškodné za tieto výrobné dosiahlo 12 462 000, – Ks (1 RM = 10 Ks, 1 \$ = 30 Ks), čo bolo výrazne pod cenu oproti pôvodnej nákupnej cene. Všetky práva a patenty v súvislosti s touto výrobou (zakúpené v USA) prešli na nemeckú stranu. Uvedené finančné čiastky, tiež položky za hotové produkty mala nemecká strana poukázať na viazaný účet v nemeckej devízovej banke, pravdepodobne v Dressdner Bank, k dispozícii slovenskému ministerstvu financií, ktoré malo tieto prostriedky využiť pri nákupoch v Nemecku. Zároveň slovenskí predstavitelia žiadali, aby pri riešení štátnych dlhov bývalej ČSR bola zohľadnená skutočnosť, že továrne odvezením týchto zariadení stratili celkovo na svojej cene. Tieto otázky sa mali ďalej riešiť. Už v druhej polovici augusta, po dohode medzi nemeckou a slovenskou stranou, sa začala demontáž a odvoz výrobné „Amerika“ z bývalej VT 5.²²

S konečnou platnosťou bola otázka BCHL vyriešená v auguste 1939, keď na zmluvu o ochrannom pásme nadväzovala aj Dohoda o odbúraní a odvezení zariadení na výrobu a uskladnenie BCHL, ktorá bola podpísaná 18. augusta 1939, hoci ju nemecká strana vyho-

²¹VHA, f. MNO Slovenská vojenská komisia, sp. taj., krab. č. 2, č. j. 22 070. VHA, f. MNO Slovenská vojenská komisia, sp. taj., krab. č. 1, č. j. 232, 234. VHA, f. MNO Slovenská vojenská komisia, sp. taj., krab. č. 2, č. j. 260.

²²Na rokovaníach bola slovenská strana zastúpená: Ing. Ján Országh (odborný radca prednostu hospodárskeho III. odboru MZV), Ing. G. L. Krno (ministerský komisár – III/1 referent MZV), Dr. V. Bečko (hlavný ministerský komisár – I/3 referát rozpočtový a II/6 referent MZV), mjr. Schneider, npor. tech. zbroj. Ing. Štefan Krátky (veliteľ VT 5) a Dr. Paulo. Nemeckú stranu zastupoval reg. rat. Dr. v. d. Linde, reg. baurat. Wedler a hauptmann Masseck. Cena za jeden kg yperitu bola určená na 30, – Ks a za jeden kg adamsitu na 33, – Ks.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 4/29/4, č. j. 24.701.

VHA, f. MNO Slovenská vojenská komisia, sp. taj., krab. č. 1, Zápisnica z 10. a 11. 8. 1939.

VHA, f. MNO Slovenská vojenská komisia, sp. taj., krab. č. 2, č. j. 212.

17. augusta 1939 boli zaslané na MNO 4. oddelenie z VT Žilina cenová kalkulácia výroby jedného kg yperitu, náklady na výstavbu výrobné yperitu a cenovú kalkuláciu strojného zariadenia etylénovej stanice. Ceny všetkého boli počítané tak ako ceny, za ktoré nakupovala VT 4 za bývalej ČSR. Pri výrobe 57 ton yperitu od 1. 11. 1937 do 28. 11. 1938 s celkovým nákladom 1 778.661, 15 Kč vyšiel 1 kg yperitu za 31,20 Kč. Náklady na výstavbu a zariadenie sulfónalového (yperitového) oddelenia boli 3 214 365 Kč a na výstavbu a zariadenie etylénového oddelenia 316 448, 75 Kč. V dôsledku výmeny 1 Kč za 1 Ks v pomere 1:1, bola uvádzaná rovnaká suma v Ks.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sig. 2/54/8, č. j. 24.209.

24. a 25. augusta 1939 prevzal hptm. Rittler vo VT ZK 15 211, 90 kg adamsitu v 109 špeciálnych železných sudoch a asi 2 000 kg yperitu spolu s 347 výkresmi a technickými podkladmi výrobní adamsitu a sternitu. Ďalšie výkresy a technické podklady výrobní boli odovzdané už 19. a 20. 8. 1939 spolu s technickými zariadeniami (bolo vtedy prítomných 10 vojakov a 1 dôstojník Wehrmachtu – hptm. Rittler).

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 3/32/4, č. j. 24.396.

VHA, f. MNO Slovenská vojenská komisia, sp. taj., krab. č. 2, č. j. 209, 216, 217.

točila už 20. 7. na základe stretnutia slovenských a nemeckých predstaviteľov a o štyri dni neskôr bola doručená mjr. gšt. Peknikovi na podpis. Po doplnení ďalšími článkami (na základe rokovaní z 10. a 11. augusta 1939) za nemeckú stranu zmluvu podpísal gen. F. Barckhausen a za slovenskú predseda vlády J. Tiso. Dohoda prakticky už len potvrdzovala faktický stav, ktorý vznikol ešte v priebehu rokovaní, a nadväzne na to obsahovala články potvrdzujúce, že obidve strany súhlasia s demontážou uvedených výrobní v Žiline a v Zemianskych Kostol'anoch a s odvozom zostávajúcich produktov, s vytvorením zmiešanej nemecko-slovenskej komisie, ktorá bude sledovať demontáž a odvoz, s ponechaním pokusnej výroby a určitého množstva BCHL na pokusy a pod. Ďalšie body zmluvy boli viac-menej technicko-finančného charakteru. Celková hodnota bola vyčíslená na 19 059 330 Ks, táto suma mala byť k dispozícii v nemeckej banke. O jej využití mali rozhodnúť ministerstvá financií oboch krajín, prípadné škody spôsobené demontážou, mali byť zohľadnené pri riešení štátneho dlhu bývalej ČSR.²³

Týmto spôsobom bola slovenská armáda takmer úplne zbavená možnosti vlastniť a produkovať BCHL. Pod pláštikom zbytočnosti takýchto zariadení na Slovensku získal Wehrmacht nové výrobné linky na produkciu BCHL v hodnote niekoľko desiatok miliónov korún v podstate zadarmo, rovnako ako niekoľko ton hotových produktov, dokumentácie a surovín na ich výrobu.

Odvoz chemických zariadení z VT ZK síce minimalizoval možnosti výroby BCHL v továrni, na druhej strane umožnil sústrediť sa na alternatívne využitie objektov, najmä pre výskum, štúdium, výcvik a školenie v odbore použitia a ochrany pred BCHL, tak, ako to predvídali npor. Krátky vo svojom elaboráte z 29. apríla 1939. V prvej polovici augusta MNO – HVV nariadilo VT ZK organizovať chemické kurzy. Veliteľ továrne stot. Krátky vydal pokyn rtk. Pavlíčkovi vykonať tieto prípravné práce: 1. vyžiadať si potrebný asanačný výstroj od Vyššieho veliteľstva 1; 2. vypracovať výkaz očakávaných výdavkov pre stanovenie školského paušálu; 3. zabezpečiť ubytovanie pre 35 dôstojníkov, 15 poddôstojníkov, 15 vojakov; 4. pripraviť zariadenie učebne pre 35 frekventantov a vyžiadať si chýbajúci inventár. Vzhľadom na uvedené skutočnosti, ako aj z dôvodu definitívneho zastavenia výstavby VT ZK a jej personálnej nenaplnenosti, velenie továrne už v druhej polovici augusta 1939 doručilo na MNO žiadosť o jej premenovanie na Vojenský technicko-chemický ústav (VTCHÚ). Pre bývalú VT 5 by to bol priliehavejší názov už aj z toho dôvodu, že odvezením výrobného zariadenia pre adamsit a clark sa jej výrobné možnosti znížili na minimum. V objekte VT zostali iba ubytovacie priestory, dielne, laboratóriá a pomocné prevádzky (kotoľňa, vodáreň a pod.). Pre budúcnosť bolo navrhnuté zriadiť ústav, ktorý by suploval bývalý VTLÚ, Vojenský chemický ústav a delostrelecký pluk 401 (chemický), ktoré existovali v československej armáde. Počítalo sa so zriadením I. výskumnej skupiny (BCHL, výbušniny, všeobecná chémia /skúšky automobilových pohonných hmôt (APH) a leteckých pohonných hmôt (LPH)/, strojná technológia, fyziológia a pod.), II. výrobnjej skupiny (pre výrobu malého množstva /50 kg – denne/ BCHL pre výcvik a výskum, pre výrobu špeciálnych výbušnín, pre výrobu detektorov BCHL a ochranných prostriedkov) a pomocných prevádzok, napr. konštrukčnej kancelárie a tých, ktoré už boli postavené. Podrobný návrh na organizáciu a systemizáciu gážistov vo VTCHÚ bol

²³HRNKO, A.: Rokovanie o ochrannom pásme a zatiahnutie ľudácko-fašistického Slovenského štátu do vojny s Poľskom. In: Zborník Múzea SNP č. 12. /Zost./ PAŽÚR, Š. – TÓTH, D.: Banská Bystrica, Múzeum SNP 1987, s. 44 – 46, 50.

National archives of United States (NAUS), T-501, roll 297, 000 086-88, Dohoda o odbúrání a odvezení zariadení na výrobu a uskladnenie BCHL z 18. 8. 1939. NAUS, T-501, roll 297, 00093, Vysvetlenie k záznamu z 23. 8. 1939 (Demontáž rýchlo pokračovala, zostávajúce BCHL boli pripravené na odvoz). Za poskytnutie dokumentov ďakujem PhDr. Antonovi Hrnkovi, CSc.

VHA, f. MNO Slovenská vojenská komisia, sp. taj., krab. č. 2, č. j. 35, 232.

pripojený.²⁴ Išlo o reálne odhadnutie možností a ich využitie v súvislosti s vybavením a zariadením VT, predovšetkým v tých oblastiach, v ktorých nemala slovenská armáda reálne zastúpenie – ochrana proti BCHL, výskum a skúšobníctvo výbušnín, PHM, ochranných prostriedkov a BCHL (avšak kapacita 50 kg BCHL denne v ročnom prepočte nebola pre slovenskú armádu zanedbateľným množstvom, najmä ak neskôr mali pribudnúť ďalšie „pokusné“ aparatúry). Kapacita tohto zariadenia mala byť využitá aj pre kurzy dôstojníkov zodpovedných za ochranu proti BCHL pri jednotkách.

Do príprav na reorganizáciu VT ZK na VTCHÚ nepriaznivo zasiahla rapidne sa zhoršujúca medzinárodnopolitická situácia, ktorá viedla k vypuknutiu druhej svetovej vojny. Už 26. augusta 1939 sa začala mobilizácia slovenskej armády (formou povolávania záložníkov na mimoriadne cvičenie v zbrani, vyhláška bola zverejnená v rozhlase a obecnými resp. notárskymi úradmi) a Hlinkovej gardy, čo sa bytostne dotklo aj personálu VT ZK. Od tohto dňa do 1. septembra 1939, keď sa začala nemecko-poľská vojna, do ktorej po boku Veľkonemeckej ríše vstúpila aj Slovenská republika, bolo povolaných a nastúpilo službu v iných útvaroch 14 zamestnancov továrne a 6 zamestnanci nastúpili službu v HG (od 27. 8. do 29. 8. 1939). Ďalších 19 (c. z.) civilných zamestnancov sa prezentovalo vo VT ZK a zostalo na svojich miestach ako predtým. V nasledujúcich dňoch bolo do slovenskej armády povolaných ešte ďalších 23 c. z. a 1 zamestnanec do HG. Už 2. septembra 1939 veliteľ továrne stot. Š. Krátky hlásil na MNO, že civilní zamestnanci boli povolávaní do vojenskej služby k iným útvarom, a tým sa ohrozila prevádzka VT aj v súvislosti s uskutočňovaním prác nariadených výnosom MNO – HVV č. 205.142 Taj./4. oddel. 1939 (išlo o uskladňovanie prebytočného chemického, ochranného a asanačného materiálu). Vzhľadom na to, že boli povolaní ďalší záložníci k iným útvarom, aj keď určovací lístky mali do VT ZK, bol nútený si ich ponechať. Taktiež žiadal o určenie úloh pre VT, rozhodnutie či, a ktorí c. z., majú byť ponechaní pre ďalšie úlohy a v akom vzťahu, či ako vojaci alebo c. z. Túto situáciu riešil príchod 2 des. d'osl., 2 slob. a 13 vojakov na výpomoc z Ústrednej zbrojnice v Trenčíne aj v súvislosti s ukladaním prebytočného materiálu v priestoroch VT ZK. V dennom rozkaze z 3. 9. sa uvádzalo, že tí zamestnanci VT, na ktorých sa vzťahuje vyhláška o povinnosti k nastúpeniu vojenskej činnnej služby príslušníkmi zálohy a náhradnej zálohy (vyhlásená obecným notárom) a majú alebo mali určovací lístok do VT alebo sú nepostrádateľní pre prevádzku, budú prezentovaní vo VT a ostatní u svojich kmeňových telies. Za veliteľa pra-

²⁴VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denný rozkaz č. 98.

Tento návrh pravdepodobne zostavil spolu s veliteľom továrne aj jeho zástupca por. tech. zbroj. František Lipka, ktorý je aj pod návrhom podpísaný.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 2/71/2, č. j. 24.285.

VTCHÚ sa malo skladať z: veliteľa /plk./ a zástupcu veliteľa /pplk./, pomocných orgánov (pobočník /mjr./, šéf strojnej prevádzky a pom. personál /pplk. a rtm./, šéflékar a pom. personál /mjr. a rtm./, rtm. kanc. služby), technická správa (techn. hospodár /mjr./, pridelený personál /stot. a 2 rtm./), hospodárska správa (hospodár /stot./ a rtm.), výskumná skupina s prednostom skupiny /pplk./, jedným rtm. a s piatimi oddeleniami vždy s jedným prednostom /spolu 5 stot./ a s výkonným personálom /spolu 5 por. alebo npor./ (oddelenia pre BCHL, pre výbušniny, všeob. chémiu /skúšobňa APH a LPH/, strojno-technologické, fyziologické), výrobná skupina s prednostom skupiny /pplk./, jedným rtm. a so šiestimi výrobnými oddeleniami vždy s jedným prednostom /spolu 6 stot./ a s výkonným personálom /spolu 6 por. alebo npor./ (výrobné oddelenia pre lewisit, sulfonyl /yperit/, clark alebo adamsit /sternity/, chlóracetófenon, trifosgén, detektory na BCHL) a prípadne ďalšie oddelenia, ktoré mohli vyrábať výbušniny, výcviková skupina mala organizovať školenia a chemické kurzy, personál sa malo pridať buď zo stavu VTCHÚ, alebo od iných útvarov, skupina pomocných prevádzok s prednostom / šéf strojnej prevádzky/, jedným rtm. a s konštrukčnou kanceláriou (prednosta /stot./, pridelený personál /por. alebo npor. a rtm./), mechanickými dielňami (/prednosta /stot./, pridelený personál /dvaja rtm./), kotolne, vodárne, elektrická sieť, transformátorova stanica (prednosta /stot. električár/, pridelený personál /por. alebo npor. a rtm.) a tri samostatné oddelenia (preberacie, správne, dopravné) každé s jedným prednostom (spolu 3 stot.) a s prideleným personálom (3 rtm.). Uvedené boli predpokladané oddelenia (výskumnej a výrobnnej skupiny), ktoré sa mohli podľa situácie rušiť alebo zriaďovať. Ako ďalšie výrobné oddelenia sa v decembri 1939 predpokladali elektrolyza chlôru, výroba glykolu, etylcelulózy a eventuálne aj mydla. Tieto výrobné oddelenia mohli byť organizované ako výrobná skupina 2.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sig. 4/89/3, č. j. 24.970.

covnej roty zostavenej z prezentovaného mužstva bol určený por. Lipka, rtk. Pavlíček sa stal veliteľom pomocnej čaty, obidvaja vykonávali tieto funkcie okrem svojich pôvodných iba v čase mimoriadnych opatrení (vojny). Už 21. septembra bola niektorým vojakom v zálohe, ktorí vykonávali svoju službu vo VT ZK udelená poľnohospodárska dovolenka (21 dní), existenčná dovolenka (14 dní) a dovolenka z rodinných dôvodov (7 dní). O deň neskôr aj 5 pôvodných c. z. továrne dostalo bezplatnú dovolenku a nastúpili do práce ako civili (v prípade potreby mali byť okamžite povolani do činnnej služby). Do 8. októbra bola väčšina záložníkov prepustená mimo činnú službu a nastúpili do práce vo VT ZK opäť ako c. z.²⁵ Ešte v čase vojny proti Poľsku, dňa 25. septembra 1939 MNO – HVV zriadilo Úrad vojensko-priemyslovej skupiny číslo 4 so sídlom v Zemianskych Kostol'anoch pod vedením stot. Krátkeho a por. Lipku. Skupine podliehali tieto registrované podniky dôležité pre obranu štátu: Účastinná spoločnosť Coburg, banské a hutné závody Trnava; Slovenská strojárň a zlievareň, účastinná spoločnosť Vyhne; Sandrik, továrň na strieborné a kovové výrobky Dolné Hámre (v týchto podnikoch mal vykonávať dozor stot. Krátky); Spolok pre chemickú a hutnú výrobu, závod Handlová a Nováky; Handlovské uhoľné bane, účastinná spoločnosť Handlová; Baťa, a. s., Bošany (v týchto podnikoch mal vykonávať dozor por. F. Lipka).²⁶ 12. októbra 1939, MNO – HVV informovalo VT ZK, že prebytky materiálu (išlo o chemický materiál podľa výnosu MNO č. 205.142 Taj./4 oddel. 1939) boli a budú naďalej ukladané v priestoroch továrne a tiež v objektoch „Myslín“. Tie sa nachádzali asi pol kilometra od železničnej stanice Chalmová (v súčasnosti žel. stanica Bystričany) a spravovala ich VT ZK, ktorá bola odtiaľ vzdialená 6,5 km. Ešte za ČSR boli pôvodne určené na výstavbu továrne Chema II, pobočného závodu Chemy z Lutína (na jeseň 1938 bola stavba zastavená). Boli tu postavené murované budovy s ľahkou železnou strešnou konštrukciou. Nachádzalo sa v nich sedem miestností rôznych rozmerov, ktoré boli vhodné na uskladnenie menej náročného materiálu a na zriadenie kancelárií. Z týchto objektov viedlo priame telefonické spojenie do ústredne VT ZK. V auguste 1939 boli len provizórne dokončené. Tunely vo VT ZK sa mali využiť na uskladnenie osobitne cenného materiálu, najmä plynového a horľavého (chlórového vápna, kyseliny dymotvornej, chlórbenzolu, rozpúšťadiel, kovového sodíka, PHM a iných chemikálií), čo sa v budúcnosti náležite využilo. Prebytky materiálu uložené vo VT mala viesť v evidencii Ústredná zbrojnica (ÚZ), ktorá sa mala postarať aj o uloženie a triedenie materiálu. Podrobnosti tejto činnosti malo vedenie VT prerokovať s ÚZ, a pokiaľ možno, v prvom rade použiť svoj personál na uskladnenie materiálu (ak by prostriedky VT na úpravu priestorov na sklady nepostačovali, mal sa vypracovať rozpočet na adaptačné práce, potrebný personál a materiál a hlásiť to MNO). Preberanie a uskladňovanie plynového materiálu sa týkalo predovšetkým nadbytočných plynových masiek (vz. 23; vz. 33a, b; a najmä vz. 35). Z útvarov a skladov, napr. z ÚZ, však prichádzali masky neroztriedené, nezabalené a nahádzané do vagónov. Veliteľ továrne požadoval, aby masky boli riadne zabalené v pôvodných debnách a s riadnymi dokladmi, ktoré by umožnili VT ZK zásielky riadne prevziať, ošetriť, opraviť a uložiť. MNO preto upozornilo podriadené útvary, aby odosieli len riadne zabezpečené a vybavené zásielky, inak by nemuseli byť prevzaté.²⁷ O dva dni Technická správa VT (s vedomím veliteľa) adresovala na MNO v Bratislave žiadosť o vyriešenie personálnej otázky vo VT ZK. VT žiadala o pridenie jedného rotníka správ. zbroj. sl. pre uzavretie účtovnej agendy za rok 1938 a zdokumentovanie pohybu materiálu v roku 1939, ako aj vybavovanie bežnej agendy, jedného rotníka stav.

²⁵Povolani boli aj vodič-mechanik a pomocný skladník/vrátnik/strážnik (všetko v jednej osobe, čo poukazuje na nedostatok personálu) VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denné rozkazy č. 103 až č. 119.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sig. 3/33/1, č. j. 24.397.

²⁶Oblastné veliteľstvo I malo zabezpečiť osobný automobil s vodičom, pisára a služobné predpisy. VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sig. 3/97/5, č. j. 24.534.

VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denné rozkazy č. 114 až č. 123.

²⁷VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 2/76/3, č. j. 24.293.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 4/18/1, č. j. 24.649.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 152.659.

sl. pre správu budov vo VT ZK, keďže neboli evidované ani stavebné plány, ani vnútorné zariadenie jednotlivých objektov, jedného rotníka alebo d'alejšlúžiacieho, ktorý by obhospodaroval agendu hospodárskej správy, ktorá po odchode personálu českej národnosti bola zrušená a jedného rotníka kanc. sl. pre vedenie spisovne veliteľstva. Stav personálu VT ZK k 14. októbru 1939 bol takýto: veliteľ (stot. Š. Krátky), pobočník (por. F. Lipka, zastával aj funkcie strojného odborníka, veliteľa mechanickej dielne, automobilového dôstojníka a pod.), kancelársky pomocník (žena – začiatovníčka). Veliteľ a pobočník mali okrem svojich povinností vykonávať aj vojenský dozor v registrovaných podnikoch. Tento personál nestačil ani na vybavovanie bežnej korešpondencie, a zároveň sa musel starať aj o služobnú a odbornú knižnicu a iné záležitosti, pretože tieto úlohy nemal kto robiť. V TS boli jeden dôstojník – technický hospodár (por. B. Kratochvíl) a jeden pomocný zriadenec. TS mala dve oddelenia: v Správnom oddelení bol rtk. sprav. zbroj. L. Pavlíček a pomocný zriadenec (začiatovník) a v Dopravnom oddelení a súčasne dielenským rotmajstrom bol rtk. del. L. Madluška a jeden vojak (2. ročník prezenčnej služby). Tieto zložky mali na starosti obhospodarovanie a zabezpečenie všetkého materiálu, vykonávanie montáží a pod. Na tento účel tu bolo zamestnaných 60 o. z., z toho bolo 20 strážnikov. V skúšobni APH a LPH (zriadená výnosom MNO č. 108.894 Dôv. aut. 1939) bol iba čat. ašp. Vladimír Olas. Ďalej sa uvádza, že od 15. augusta do 15. septembra 1939 bolo prijatých cca 200 a prepustených cca 170 c. z. Išlo o zvláštnu úlohu, ktorú dostala VT ZK od MNO. Ďalšou úlohou bolo uskladňovanie všetkého prebytočného chemického materiálu v slovenskej armáde. Ak k tomu pripočítame iné úlohy vyplývajúce z mimoriadnych opatrení (mobilizácie), ako boli prezentácia mužstva, výplaty peňažných náležitostí, prepustenie záložníkov mimo činnú službu realizovaných v auguste až októbri 1939, zistíme, že personál VT ZK vykonával svoje úlohy na hranici možnosti.²⁸ Personálna nenaplnenosť VT ZK bola od jej vzniku veľkým problémom, ktorý sa ešte viac prehĺbil po vzniku Slovenského štátu. Prispela k tomu najmä skutočnosť, že z československej armády bolo prevzatých iba 435 dôstojníkov slovenskej národnosti, väčšinou nižších hodností, z ktorých prevažná väčšina bola dôstojníkmi zbraní a len málo dôstojníkmi služieb. Preto bolo veľkým problémom, ak nie nemožnosťou, získať kvalitný vojenský personál zodpovedajúcej kvalifikácie, najmä ak aj v civilnom živote ho bol nedostatok. Tento deficit neskôr sprevádzal aj VTCHÚ od zrodu až po jeho zánik.

V polovici októbra 1939 vedenie VT urgovalo na MNO rozhodnutie vo veci výstavby VTCHÚ (išlo o plán z augusta 1939), ktorého schválenie sa zdržalo pre vojnu proti Poľsku. Išlo predovšetkým o vydanie nariadenia o demontáži pokusnej malej výrobne yperitu v Žiline, ktorú Nemci povolili využívať, ako aj výstavbu a prevádzku stanice pre pokusnú výrobu látky „L“.²⁹ Akútnosť urgency si vyžadovala skutočnosť, že v prípade kladného rozhodnutia v prospech navrhovaného plánu bolo treba ešte do príchodu zimného obdobia postaviť budovu pre výrobnú yperitu a pokiaľ možno začať jeho výrobu a tak isto výrobu látky „L“. Dňa 18. októbra 1939 rozhodlo MNO v otázke ďalšej výroby a výstavby (tzv. predbežný program výstavby) VT ZK tak, že do tejto továrne mala byť sústredená všetka (pokusná) výroba BCHL. V súvislosti s tým bola nariadená úplná demontáž (pod dozorom por. Lipku) pokusnej stanice na výrobu yperitu a etylénovej stanice vo VT Žilina, ich prevoz do VT ZK. Pokusná výrobná yperitu sa potom mala umiestniť do zvlášť vyčlenenej budovy, a z demontovanej výroby etylénu sa mala postaviť jedna kontaktná pec s príslušenstvom, ktorá mala byť pričlenená k výrobní yperitu (ostatné ne-

²⁸Pôvodne (za ČSR) boli len pri veliteľstve VT 5: veliteľ, pobočník, jeden rtm. kanc. sl., jeden pomocný zriadenec okrem pomocných orgánov veliteľstva (šeflékar a hospodár) a u TS VT 5: dvaja dôstojníci správ. zbroj. sl. (kpt. a por.), jeden rtm. kanc. sl. a päť rtm. sprav. zbroj. a del. majster pre agendu TS a okrem toho tam bolo preberacie oddelenie.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 4/22/4, č. j. 24.676.

²⁹Látka „L“ – lewisit – otravná látka pľuzgierotvorná. Olejovitá bezfarebná kvapalina s charakteristickým zápachom po pelargóniách. Na pokožke vyvoláva popáleniny a pľuzgiere (sú bolestivejšie ako pri yperite), pri inhalácii pár alebo aerosólu celkovú otravu organizmu.

použitie zariadenia sa mali uskladniť). Zároveň sa nariad'ovalo postaviť aparáturu a objekt (na skrytom, nenápadnom mieste) na pokusnú výrobu látky „L“, za predpokladu rovnakej kapacity (50 kg) denne, akú mala aj pokusná výrobná yperitu.³⁰ V hlásení z 5. decembra 1939 vyplýva, že už 30. októbra začala demontáž pokusnej stanice na výrobu yperitu a stanice na výrobu etylénu s príslušenstvom, a skončila sa 25. novembra, keď bola dokončená preprava celej kompletnej aparatury obidvoch výrobní do Zemianskych Kostolian. Vo VT Žilina zostalo ešte oddelenie na výrobu katalyzátoru pre výrobu yperitu, toto zariadenie malo byť taktiež neskôr presunuté do VT ZK, rovnako, ako veľké množstvá chemikálií potrebných pri výrobe yperitu.³¹

Dňa 13. decembra opäť adresovalo vedenie továrne na MNO žiadosť o doriešenie jej personálneho obsadenia, pretože napriek predchádzajúcim žiadostiam nebola táto otázka riešená. Zároveň sa v žiadosti môžeme dozvedieť, aké úlohy a s akým obsadením plnila VT ZK. V prvom rade išlo o tzv. program predbežnej výstavby VT ZK, ktorá vyžadovala intenzívnu odbornú prácu a štúdium veliteľa, ako aj jeho pobočníka, ktorý zastával aj funkciu prednostu výrobných oddelení (boli v tom čase na montáži) a zároveň bol veliteľom dielni. Obidvaja vybavovali aj bežnú agendu. Niektoré továrenské objekty boli ešte stavebne nedokončené, a preto sa stále pracovalo na ich ukončení (k 13. 12. 1939 bolo vo VT ZK zamestnaných 86 c. z. – remeselníkov a pomocných robotníkov), ktoré predtým v čs. armáde mal na starosti vojenský stavebný dozor (3 dôst. stav. sl.), ale potom túto funkciu nikto nezastával a s tým bola spojená aj rozsiahla technicko-správna agenda, ktorú taktiež nikto nevykonával. Druhou úlohou bola výstavba skúšobne APH a LPH, kde bol zatiaľ iba jeden aspirant, ktorý okrem vykonávania analýz musel zariaďovať laboratórium, študovať, robiť skladníka, pisára a pod., preto po odbornej stránke skúšobňu viedol veliteľ továrne. Ďalšou úlohou bolo zriaďovanie chemických kurzov, ktoré však pre nedostatok personálu boli iba vo fáze príprav a štúdia (riešili sa otázky výroby potrebných BCHL, nových detektorov, spôsoby asanačie a potrebné asanačné prostriedky). Štvrtou úlohou bol dozor v registrovaných podnikoch, ktorý vykonával veliteľ a jeho pobočník (pisár po odchode záložníka do civilu nebol nahradený), čo ich v dôsledku iných úloh zaťažovalo. V ďalšom bode sa uvádza, že nebola dovtedy úplne spracovaná účtovná evidencia a agenda súvisiaca s predajom materiálu do Nemecka, Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Novákoch a iným firmám. Dovtedy bola ukončená iba účtovná a obchodná likvidácia so stavebnou firmou Konstruktiva z Prahy. Taktiež nebola ešte spracovaná evidencia materiálu vo VT ZK. Všetky tieto práce vyžadovali odborný personál, ktorý chýbal (pridelený bol iba jeden rtk.). Takisto technická správa bola po stránke personálnej značne poddimenzovaná, jediný dôstojník tu zastával súčasne funkciu technického hospodára, účtovníka hospodárskej správy, účtovateľa, likvidátora a správcu budov. Denne TS továrne pracovala od 7.30 hod. do 20.00 – 21.00 hod., a napriek tomu nestíhala plniť všetky úlohy. Zároveň bolo množstvo agendy, ktorá sa nespracovala od 14. marca 1939. Z uvedených dôvodov veliteľ továrne žiadal aspoň o pridelenie ďalšieho pobočníka, ktorý by uvoľnil por. Lipku len pre práce odborného rázu, pre skúšobňu o pridelenie minimálne dvoch aspirantov-chemikov, jedného pisára a žiadal o možnosť zamestnávať aspoň dvoch laborantov, pre vojenský dozor žiadal o pridelenie pisára, na organizovanie kurzov žiadal jedného dôstojníka a pisára, na TS o pridelenie dvoch rotníkov alebo ďalejšlúziacich (jeden pre preberacie oddelenie a správu budov, jeden pre dopravné oddelenie TS) a o jedného rotníka správ. zbroj. (mal v prípade neprítomnosti zastupovať technického hospodára) pre agendu účtovateľa a likvidátora a tiež dvoch pisárov.³²

Napriek pretrvávajúcim problémom v personálnej oblasti, boli na konci roku 1939 vytvorené vo VT ZK materiálne a organizačné predpoklady na konštituovanie školiacej, výskumnej, vývojovej, skladovacej, opravárenskej a v menšej miere aj výrobnej základne v odbore BCHL a ochrany proti nim, ale aj pre skúšky pohonných látok, mazadiel, pušných prachov a výbušnín

³⁰VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 4/20/3, č. j. 24.666.

³¹VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 4/74/1, č. j. 24.937.

³²VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 4/82/2, č. j. 24.952.

s celorezortnou, v niektorých prípadoch aj presahujúcou pôsobnosťou. V konečnom dôsledku vznik Slovenského štátu síce viedol k zániku výrobných kapacít BCHL, na druhej strane umožnil vytvoriť pomerne rozsiahle a dobre vybavené vojenské zariadenie pre výskum a vývoj v tomto odbore, čo malo pozitívny dosah aj na vyškolenie zodpovedajúceho personálu slovenskej národnosti a aj pre budúcnosť vojenskej chémie na Slovensku.

Výstavba VT ZK ako zbrojného ústavu so širokospektrálnymi úlohami pokračovala aj v roku 1940, ktorý bol jediným mierovým rokom slovenskej armády využitým na jej reorganizáciu a konsolidáciu. Začiatok roka bol vo VT ZK v znamení plnenia už v roku 1939 stanovených úloh. Predovšetkým išlo o skúšky pohonných látok, mazadiel, leteckých pohonných hmôt a olejov. Už 8. januára 1940 poslal na MNO veliteľ továrne žiadosť o stanovenie smerníc na určenie cien (resp. zrážok z nich) aj u tých vzoriek, ktoré nevyhovovali potrebám vojenskej správy. Navrhoval, aby boli 4 stupne hodnotenia vzoriek, a to: a) vzorka vyhovuje podmienkam; b) vzorka môže byť náhradne použitá (na čistenie a pod.) s cenovou zrážkou; c) pôvodne využiteľná vzorka s cenovou zrážkou; d) vzorka nevyhovuje vojenskej správe. Zároveň sa upozorňovalo na nedostatok chemikálií a laboratórneho skla a na nevyhnutnosť zaobstarat' tento materiál v Nemecku alebo v protektoráte. V odpovedi MNO sa uvádzalo, že pri posudzovaní kvality vzoriek je rozhodujúci predpis, ktorý sa k týmto rozborom viaže a o zrážke je možné rokovať s dodávateľom od prípadu k prípadu: „...Sám rozbor pohonnej látky sa nevykonáva preto, že tak nariaduje predpis alebo MNO osobitým výnosom, ale preto, že to vyžaduje povaha veci – chrániť záujmy štátu a dbať, aby sa nezaplatilo dodávateľovi za menejcenný tovar tak, ako za tovar predpísanej kvality...“ VT ZK sa muselo pridržiavať zásady, že dodaná pohonná látka musí byť použiteľná len pre určený, a nie iný účel. Všetky skúšky a korešpondencia ohľadne nich sa mali uskutočňovať v čo možno najkratšom čase, inak by vojenskej správe mohli vzniknúť škody.³³

³³VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 150.422.

Skúšobná stanica APH a LPH vykonávala všetky predpísané skúšky uvedené v predpisoch pri APH, LPH, petroleji. Pri automobilových a leteckých olejoch sa vykonávali taktiež predpísané skúšky okrem bodu vzplanutia (prístroj bol objednaný, no do leta 1940 nedodaný). V skúšobni sa mohli vykonávať aj skúšky karbidu, tukov, mydla a po zabezpečení chemikálií aj iné testy. VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 158.494.

V polovici augusta t. r. povolilo MNO na základe žiadosti VT ZK nákup potrebných chemikálií a laboratórneho zariadenia pre vybudovanie výskumného oddelenia VT ZK v hodnote do 400 000 Ks. Nákup materiálu v Nemecku mala sprostredkovať firma Ingenieurbüro Otto Kunz z Trenčianskych Teplíc, ktorá si mala vyžiadať ponuky nemeckých firiem, predložiť ich VT ZK, ktorá mala urobiť objednávku. VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 161.945.

O jednotlivých skúškach sú záznamy: VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, bez sig., napr. č. j. 153.947 (Biboli – Dubová), č. j. 157.160 (APH – sklad Istebník, dodané z Dubovej), č. j. 155.844 (karbid – Spolok pre chemikálie a hutnú výrobu v Handlovej), č. j. 159.192 (letecký olej), č. j. 161.842 (LPH – letecký minerálny olej „Š“ a letecký olej ricínový – základ na vypracovanie nových preberacích podmienok a tie sú obsiahnuté v spise č. j. 166.389), č. j. 162.951 (APH), č. j. 167.988 (skúška chemickej stability bezdymového prachu) a pod. V roku 1939 boli menej kvalitné PHM až v 23 prípadoch. VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 155.945.

V júli roku 1940 bol objednaný od firmy Apollo, rafinérie minerálnych olejov, úč. spol. Bratislava na základe jej ponuky z 10. júna t. r., 1 000 000 l APH za cenu 529,64 Ks za 100 kg. Objednávka išla na vrub mimoriadneho rozpočtu MNO. Zásielka mala byť dodaná do VT ZK po železnici. Termíny dodávok mala oznámiť firme Apollo VT ZK (napr. v auguste mali byť pristavené vždy 2 kotláky v dňoch 14., 16., 18., 21.). Pri všetkých dodávkach mali byť vykonané skúšky kvality a až po ich splnení mali byť prevzaté. Do 14 dní od prevzatia vojenskou správou mala byť zásielka zaplatená. Vo VT ZK bol zriadený benzínový sklad, ktorý podliehal vojenskému automobilovému parku (v súčasnosti je to 5. základňa materiálu PHM). S najväčšou pravdepodobnosťou išlo o ten takmer legendárny 1 000 000 l APH, o ktorom sa neskôr hovorilo ako o „čiernej“ zásobe APH vytvorenej pre Povstanie, v skutočnosti to tak nebolo, pretože vo VT ZK boli vytvorené najlepšie podmienky na uskladnenie nedotknutelných mobilizačných zásob APH pre slovenskú armádu. VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, bez sign., č. j. 158.461, č. j. 161.991.

Paradoxom je, že v roku 1940 bolo pridelené minimálne množstvo PHM pre VT ZK, a to aj napriek tomu, že plnila množstvo úloh. Prídel nestačil na pokrytie spotreby vozidiel továrne, na SC Úradu vojensko-priemyslového dozoru továrenskej skupiny 4 (ročná spotreba asi 2 400 l APH) a na spotrebu laboratórnej plynárne (tá ročne spotrebovala 1 500 l benzínu). Preto vedenie továrne žiadalo o zvýšenie limitu APH, ktorý sa následne musel niekoľkokrát do roka zvyšovať.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 153.353.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 156.520.

V januári 1940 bol zaslaný MNO aj rozbor zásadných otázok výstavby elektrolytickej výroby vo VT ZK. Výrobná kapacita bola sumarizovaná na predpokladanú dennú spotrebu chlóru vojenskou správou: výroba centralitu 400 kg, výroba chlóróvého vápna 500 kg, výroba BCHL na výcvikové účely 300 kg (!), výroba kyseliny soľnej (potrebnej na výrobu BCHL) 100 kg, výroba etylenchlórídu a etylchlorídu 200 kg, výroba kyseliny dymovej 250 kg, čo predstavovalo spolu 1 750 kg chlóru denne. V dôsledku udržania rentabilnosti výroby chlóru sa javila výhodnou kapacita 2 až 6 ton tekutého chlóru za deň. Predpokladalo sa dohotovenie tzv. malej elektrolyzy (bola umiestnená v troch podzemných tuneloch, z toho vo dvoch bolo miesto pre 36 elektrolyzérovo), resp. dokončenie zostrojenia elektrolyzérovo aspoň v jednom z tunelov (18 ks), ktoré pri 2 000 ampéroch produkovali odhadom tonu tekutého chlóru za 24 hodín a pri 8 000 – 10 000 ampéroch asi 3 tony chlóru (v prípade zariadenia obidvoch tunelov by kapacita stúpila na 2 až 6 ton tekutého chlóru denne – spotreba kuchynskej soli pri kapacite 2 t denne je asi 360 t mesačne). Ďalej sa rozvádzala možnosť vybudovania spotrebiteľských výrobní, výroby 800 t tekutého chlóru do zásoby (kapacita nádrží vo VT ZK) po obdobie 2,5 roka s 1 t denne a odpredaj produktov prostredníctvom Spolku pre chemickú a hutnú výrobu, keď sa mohlo rátať s 2-ročnou nepretržitou výrobou. Kuchynská soľ pre výrobu mala byť dovážaná buď z Nemecka alebo Maďarska, pretože produkcia soľných baní pri Prešove bola nízka. Taktiež sa malo počítať s výrobou líhu v kvapalnom i v pevnom skupenstve, aj pre odpredaj do civilného sektoru. Elektrická energia sa mohla nakupovať od tuzemskej elektrárenskej spoločnosti. Výroba by sa umiestnila do tunelov vo VT ZK a celkové náklady na montáž 18 ks elektrolyzérovo boli odhadované na 4 100 000 Ks s prepokladom použitia časti materiálu uskladneného v továrni (nebola započítaná cena elektrickej prípojky, transformátoru a kanalizácie). Finančné prostriedky na krytie tejto investície bolo navrhnuté čerpať z odpredaja výrobne „Amerika“ (za zariadenie nakupované v Nemecku) a z predaja materiálu Spolku pre chemickú a hutnú výrobu (za zariadenie nakupované na Slovensku).³⁴ Finančné prostriedky by sa týmto spôsobom vrátili tam, odkiaľ boli predtým odčerpané, pre hospodárske a vojenské účely. Spis bol odovzdaný na intendanciu MNO ako odôvodnenie uvedenej finančnej položky pre vybudovanie malej pokusnej elektrolyzy vo VT ZK, ktorá mala byť základom ďalšej výstavby na výrobu BCHL. Uvedený obnos mal ísť na vrub náhradného rozpočtu MNO na rok 1940.

V marci 1940 sa začalo s prípravami chemického kurzu, ktorý bol síce plánovaný už v roku 1939, ale z dôvodu personálnej nenaplnenosti továrne, ako aj plnenia iných urgentnejších úloh bol preložený na ďalší rok (napr. príprava výstavby meteorologickej stanice). Zároveň sa vykonávalo aj školenie, výcvik a neskôr aj skúšky dvoch des. ašp. pridelených VT ZK na záložných dôstojníkov technickej a zbrojnej služby so zvláštnym zreteľom na BCHL (obidvaja boli absolventmi vyššej priemyselovej školy chemickej). Skúšky sa konali v máji 1940 a v hodnotení zaslanom MNO celková praktická vyspelosť aspirantov pre výkon technicko-zbrojnej služby bola zhodnotená ako dobrá. Nadobudli zručnosti a skúsenosti v zaobchádzaní s BCHL, v hospodárení s chemickým materiálom, vo výcviku a vo funkciách plynových dôstojníkov, ako aj v praktickom výskumníctve v odbore BCHL. Boli zistené aj nedostatky najmä v slabej znalosti základných služobných predpisov a v teoretických vedomostiach, ktoré mali mať zo školy záložných dôstojníkov a museli si ich doplňovať počas praktického výcviku. Na základe týchto skúseností bolo navrhnuté prideľovanie aspirantov hneď po skončení školy záložných dôstojníkov tak, aby mohli: 1. mať dobré všeobecné znalosti o technicko-zbrojnej službe; 2. byť úspešne pripravení pre pozície plynových dôstojníkov (dobový názov dôstojníkov RCHBO – radiačnej, chemickej a biologickej ochrany); 3. stať sa dobrými učiteľmi a inštruktormi pri výcviku s BCHL;

³⁴Pôvodne stot. Krátky navrhoval rozpočet na výstavbu vo výške 5 940 000 Ks, ale na uvedení sumu ho upravil mjr. Marko (prednosta 26. oddelenia MNO). VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 150.490.

4. aby bezprostredným stykom s BCHL v laboratóriu a v teréne získali potrebné skúsenosti;
5. aby pracovali aj vo výskume BCHL.³⁵

Od 1. apríla bola VT v Zemianskych Kostol'anoch organizovaná takto: veliteľstvo, technická správa, správne oddelenie 1, správne oddelenie 2, dopravné oddelenie, výskumná skupina – laboratória, mechanické dielne, pomocná rota a rota pracovnej služby. Por. pech. Karol Remenec sa stal prednostom správneho oddelenia 2, prednostom dopravného oddelenia sa stal čat. d'sl. František Farkaš a prednostom výskumnej skupiny por. V. Olas. V apríli bol pridelený VT aj prvý lekár čat. ašp. MUDr. Peter Chren. Ku dňu 9. 4. 1940 bolo v továrni zamestnaných 74 civilných zamestnancov. K jednotlivým častiam VT bolo rozdelených aj 80 brancov prezenčnej pracovnej služby, ktorí boli odvelení na práce v továrni a medzi nimi bolo najmä mužstvo rómskej a židovskej národnosti. Počet brancov však nepostačoval, pretože rozvrh prác bol urobený pre 200 pracovníkov, a preto pridelený kontingent pracovníkov síl bol využitý len na nevyhnutnú údržbu. Najmä vchody do podzemných objektov po prerušení stavebných prác v roku 1939 boli v zlom stave, začali sa rúcať a sčasti sa stali aj neprístupnými, ohrozený bol aj sklad 6a, kde situácia vyžadovala odkopové práce, na ktoré bolo treba prideliť ďalších 50 – 100 vojakov pracovnej služby. Na základa požiadavky veliteľa továrne bola jej 1. mája 1940 pridelená celá 12/5 pracovná rota.³⁶

Dňa 11. apríla 1940 veliteľstvo 1. divízie rozhodlo od 15. 4. zrušiť posádkové veliteľstvo Nováky a vytvoriť nové posádkové veliteľstvo v Zemianskych Kostol'anoch. Novému posádkovému veliteľstvu podliehal aj Armádný muničný sklad (AMS) v Novákoch. Posádkovým veliteľom sa stal dôstojník s najvyššou hodnosťou – veliteľ VT stot. tech. zbroj. Š. Krátky. Túto zmenu si vynútila situácia, keď početný stav VT bol väčší (aj velil jej hodnostne vyšší dôstojník) ako v AMS v Novákoch.³⁷

Na konci apríla pokročili práce na tzv. predbežnom programe výstavby továrne tak ďaleko, že sa mohla v blízkom čase začať skúšobná prevádzka. Bola však potrebné vyriešiť niektoré čiastkové problémy. Predovšetkým išlo o zdroj pary; keďže kotolňa továrne bola veľkokapacitná a spotrebovala by denne vagón uhlia, jej využitie by bolo nehospodárne. Stot. Krátky preto žiadal, aby VT ZK bola pridelená parná lokomobila s príslušenstvom, ktorú VT Žilina nevyužívala. Ďalej žiadal o premiestnenie všetkého materiálu, ktorý organicky patril k výrobe a bol v Žiline. Išlo predovšetkým o lieh 96 % (3 400 l), katalyzátor, chlorid vápenatý, natrónové vápno, glycerín, terpentín, dusičnan sodný a draselný, rozpúšťadlá a jeden transportný sud so 600 kg chlóru, ktorý VT ZK potrebovala pre riešenie malovýroby BCHL. Všetok uvedený materiál MNO pridelilo VT do Zemianskych Kostolian, no pri jeho preberaní sa nemalo zabudnúť ani na možné začatie výroby centralitu v Žiline.³⁸

Snaha ušetriť financie v rezorte obrany v lete 1940 sa prejavila aj vo VT ZK. MNO 6. júna vydalo obežník pre zbrojné ústavy (zbrojnice, VT ZK a pod.), v ktorom uvádzalo, že z rozpočtových dôvodov v nich treba znížiť počet civilných zamestnancov. Zbrojné ústavy mali vypracovať zoznam tých civilných osôb, ktorých mohli prepustiť, bez ohrozenia riadnej prevádzky. Vo VT ZK pracovalo v tom čase 72 c. z., z ktorých mohlo byť prepustených len 6 pomocných robotníkov. Piaty z nich boli na vlastnú žiadosť v júli prepustení.³⁹

³⁵VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 153.620.

Predsedom skúšobnej komisie pre aspirantov bol veliteľ VT ZK.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 154.840.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 156.428.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 157.540.

³⁶VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 156.144.

VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denné rozkazy č. 39 a 40.

³⁷VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 18, č. j. 155.232.

³⁸VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., sign. 8/11/3, č. j. 135.546.

³⁹Zloženie c. z. vo VT ZK bolo takéto: 2 elektromechanici, 3 kováči, 1 mechanik, 3 murári, 1 maliar, 2 stolári, 3 strojní zámočníci, 1 sústružník, 38 pomocných robotníkov, 1 robotníčka, 16 strážnikov, 1 vodič – spolu 72 c. z. V rovnakom čase tu bol tento kmeňový vojenský personál: 1 stot., 4 por., 2 rtk., 3 čat. d'sl.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 157.619.

VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 2, č. j. 7630 a č. j. 3274.

VHA, f. HVV, krab. č. 18, č. j. 209.824.

V júni 1940 19. oddelenie MNO (prednosta mjr. gšt. Viliam Kanák) rozhodlo zrušiť asanačné rotý, ktoré boli pridelené k delostreleckým plukom podľa vzoru čs. armády (v 1., 2., 3. del. pl. boli v asanačných rotách spolu 3 dôstojníci, 7 poddôstojníkov d'sl. a 59 mužov). Materiál týchto rôt mal byť odovzdaný do VT ZK, ktorá mala v budúcnosti zaistiť výcvik personálu asanačnej roty v mieri a v prípade vojny postavenie 3+1 asanačných rôt (1 pre veliteľstvo armády, 3 pre jednotlivé divízie). Na tento zámer boli vytvorené vhodné podmienky, pretože bolo tu pripravené miesto pre ubytovanie 100 mužov a možnosť pripraviť ubytovanie pre ďalších 50 mužov. Pripravených bolo aj šesť stálych garáží a rozsiahle možnosti pre improvizované garáže a uskladňovanie. Bol tu dostatočný počet učební, ako aj cvičný priestor pre prípadné cvičenie s BCHL. V továrni boli aj laboratória na prípravu a výskum BCHL, výskumné oddelenie malo zriadenú skúšobnú stanicu pre výber a výcvik čuchových pátračov. Odborný výcvik mohli plnohodnotne viesť odborníci továrne. Jediné bolo potrebné prideliť osoby na vedenie vnútornej agendy roty, predovšetkým účtovníka a výkonného rotmajstra, ktorí by mali na starosti proviantné a materiálne zabezpečenie roty.⁴⁰

V septembri 1940 sa personálny stav továrne opäť zhoršil, po prechodnom dosť výraznom zlepšení stavu v prvom polroku (boli pridelení aspiranti a mužstvo iných útvarov, napr. z ÚZ Trenčín, z peších plukov 4, 5, 7). Dôvodom bol odchod starého ročníka mimo činnú službu, ako aj reorganizácia armády k 1. októbru 1940. Dôsledkom toho mal byť odchod 4 aspirantov (2 pracovali pri skúškach PHM, 1 bol veliteľom pracovnej roty, 1 bol proviantným hospodárom), 6 príslušníkov mužstva (2 des., 1 slob., 3 voj.) a rtk. pech. Urbana Vicana (zastával funkciu vedúceho správneho oddelenia), čím by sa znemožnila činnosť TS, oneskorovalo by sa vykonávanie skúšok PHM, znemožnila by sa účtovná a správna činnosť, prípadne mohla poľaviť disciplína pracovnej roty, ohrozený by bol aj práve prebiehajúci chemický kurz. Preto sa navrhovalo ponechať rtk. Urbana vo VT ZK, prijať jedného des. a jedného slob. za ďalších slúžiacich, prideliť jedného poddôstojníka a dvoch príkazníkov od pešieho pluku 5, prideliť por. pom. zdrav. Antona Fislú, ktorý v tom čase bol v chemickom kurze a požiadal o preradenie k tech. zbroj. službe, VT ZK pre výskumnú skupinu továrne. Všetkým návrhom okrem posledného MNO vyhovel s tým, že rozhodnutie o pridelení por. Fislú ponechalo na neskoršie. Zároveň upozornilo veliteľa továrne na možnosť premiestniť rtk. hosp. Šimona Cyrila z odbočky Vojenského technického a chemického ústavu v Žiline do Zemianskych Kostolian.⁴¹

Od 1. októbra 1940 minister národnej obrany gen. I. triedy Ferdinand Čatloš nariadil vykonať reorganizáciu slovenskej armády. Táto reorganizácia sa bezprostredne týkala aj vojenských tovární v Zemianskych Kostolnoch a v Žiline. Bol vytvorený Vojenský technický a chemický ústav Zemianske Kostolany s odbočkou v Žiline, ktorý bol zaradený medzi ústavy s celarmádnou pôsobnosťou (armádne jednotky). Asanačná rota s veliteľstvom v Zemianskych Kostolnoch sa stala útvarom pomocného zdravotníctva a bola zaradená medzi zborové jednotky zbraní. VTCHÚ bolo podriadené oddeleniu vojenského priemyslu, ktoré malo na starosti aj továrne a výrobné podniky VS. Oddelenie vojenského priemyslu (III/22, mjr. Ing. Marko) bolo súčasťou Zbrojníctva (III/20, mjr. Ing. Marko), ktoré sa skladalo ešte zo Zbrojnej správy (III/21, mjr. zbroj. Haviar) a zo Všeobecného oddelenia (III/23, stot. pech. Neštiak). Všetky zložky boli súčasťou novovytvorenej Vojenskej správy (nové zložky sa konštituovali až od decembra 1940), ktorej šéf bol podriadený ministrovi národnej obrany. V decembri bola vydaná smernica pre veliteľskú pôsobnosť, organizáciu a počty veliteľstiev, ktorá definovala kompetencie a rozsah pôsobností, okrem iných aj Vojenskej správy. Podľa pripojených tabuľkových počtov mal mať VTCHÚ 1 plk., 3 ppk., 6 mjr., 11 stot., 3 npor., 4 por., 10 pod-

⁴⁰VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 158.158.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 158.789.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 160.195.

⁴¹VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 161.974.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 164.103.

dôstojníkov z povolania a 20 príslušníkov mužstva prezenčnej služby.⁴² O tom, že tento tabuľkový stav bol ďaleko od skutočnej personálnej situácie, ktorá pretrvala počas celej existencie ústavu, sa netreba azda ani zmieňovať.

Napriek tomu, že v novej organizácii slovenskej armády bola uvedená asanačná rota, fakticky ešte na konci novembra 1940 neexistovala. Nebola ustálená jej organizácia, určený veliteľ, neboli jej pridelení ani gázisti, ani mužstvo. Napriek tomu na adresu asanačnej rotы neustále prichádzali spisy a žiadali od nej hlásenia a fakticky sa stotožňovala s ústavom a jeho veliteľom (spisy a žiadosti sa zatiaľ ukladali na posádkové veliteľstvo). Veliteľ VTCHÚ navrhoval ako reálne riešenie tejto situácie prideliť za veliteľa rotы dôstojníka zbrani s práve ukončeným plynovým kurzom, jedného dôstojníka pomocného zdravotníctva tiež s plynovým kurzom, a ako výkonného rotmajstra rotníka zbrani. Hospodárska správa (HS) rotы mala byť zlúčená s HS pomocnej rotы VTCHÚ (vytvorili by sa tým podmienky na zriadenie samostatnej HS VTCHÚ, ktorá naďalej podliehala HS ÚZ v Trenčíne) a aj technicko-správne oddelenie rotы malo byť zlúčené s TS ústavu. Po materiálnej stránke bolo v Zemianskych Kostol'anoch všetko pripravené. Teoretický a špeciálny výcvik mal zabezpečovať personál ústavu a normálny výcvik veliteľ rotы. Asanačná rota mala podliehať VPV a v otázkach odborného výcviku veliteľovi VTCHÚ. Pre utvárajúcu sa rotu sa najprv mal prideliť veliteľ asanačnej rotы, ktorý mal potom vypracovať podrobný program výcviku v spolupráci s veliteľom VTCHÚ a potom sa mal prideliť veliteľský a hospodársko-správny personál a nakoniec mužstvo. Rota v týchto intenciách sa však vytvorila až v roku 1941.⁴³

Od začiatku septembra 1940 sa uskutočňoval v továrni, neskôr vo VTCHÚ Zemianske Kostol'any sedemtyždňový chemický kurz (skrátенý) pre dôstojníkov z povolania, do ktorého nastúpilo 47 frekventantov (vedúcim frekventantov kurzu bol stot. pech. Alojz Uhrovič). Cieľom kurzu bolo vycvičiť frekventantov vo funkciách plynových dôstojníkov tak, aby vedeli organizovať činnosť vojsk pri napadnutí BCHL. Mali získať pokiaľ možno čo najširšie teoretické a praktické poznatky zo všeobecnej a vojenskej chémie, vedenia jednotiek počas útoku BCHL a zamorenými priestormi, z organizovania asanačných prác, ale aj vedomosti o možnostiach vedenia vlastného chemického útoku. V dňoch 9. – 12. 10. 1940 boli vykonané písomné skúšky zo všeobecných predmetov. Na konci kurzu sa vykonalo cvičenie so skutočnými BCHL. Cvičenie sa začalo 16. októbra o 6.00 h v Leloveckej doline (od Zemianskych Kostolian po Račice), v blízkosti VTCHÚ. Účelom cvičenia bolo doplnenie laboratórneho spoznávania BCHL ukážkou v teréne za simulácie bojovej činnosti, preskúšanie výkonu funkcií plynových dôstojníkov v bojovej situácii (činnosť pátračov, asanačných družstiev, meteorologickej služby, zdravotnej služby a pod.), a overenie si správneho výkonu funkcií veliteľov jednotiek pri

⁴²Smernice na reorganizáciu boli vydané už 15. septembra 1940. VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 122, bez sig., č. j. 163.600. Kmeňový stav k 22. 10. 1940 bol takýto: stot. Š. Krátky – veliteľ VTCHÚ, npor. F. Lipka – veliteľ mechanických dielni, npor. V. Olas – prednosta výskumnej stanice, por. K. Remenec – pobočník veliteľa VTCHÚ, por. V. Fabián – posádkový dôstojník, prenosta správneho oddelenia 2 a veliteľ pomocnej rotы, rtk. L. Pavlíček – technický hospodár, rtk. C. Šimon – učtovník a proviantný pom. rotы, rtk. U. Vican – prednosta správneho oddelenia 1, rtk. L. Madluška – dielenský rotmajster, čat. d'sl. F. Farkaš – prednosta dopravného oddelenia a 1 čat. d'sl. a 2 des. d'sl. ako pisári na veliteľstve a TS. Neskôr bol nastálo na ošetrovňu pridelený por. zdrav. MUDr. P. Chren. VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 2, bez sig., č. j. 3271.

⁴³18. decembra 1940 bolo k pomocnej rotе VTCHÚ na zimné práce pridelených 41 Židov. VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denný rozkaz č. 239.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 24, č. j. 167.000.

Momentálne nerealizovateľný návrh na počty a organizáciu budúceho VTCHÚ podal v auguste 1940 stot. Krátky. V navrhutej organizácii sa okrem iného počítalo s vytvorením piatich skupín: I. výskumná (päť oddelení), II. výrobná (tri oddelenia), III. výcviková, IV. pomocných prevádzok a V. chemického materiálu (tri oddelenia). Spolu mal mať ústav na mierových počtoch 1 plk., 6 pplk., 1 mjr., 9 stot., 16 npor. a por. technickej zbrojnej služby, 1 mjr., 5 stot. správnej zbrojnej služby, 1 stot. hospodárskej služby, 1 mjr., 1 stot. zdravotnej služby, 17 poddôstojníkov z povolania, 24 mužov prezenčnej služby a 219 civilných zamestnancov. VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 2, č. j. 3 220.

⁴⁴VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 2, č. j. 3305.

použití BCHL. Na cvičení sa zúčastnili zástupcovia MNO a aj velitelia niektorých útvarov vo funkcii pozorovateľov, frekventanti kurzu (vo funkcii veliteľov cvičiacich jednotiek, plynových dôstojníkov, spojovacích dôstojníkov) a personál VTCHÚ, ktorý riadil cvičenie, zabezpečoval zamorovanie i konečnú asanáciu terénu. Boli vydané prísne bezpečnostné pravidlá pre účastníkov cvičenia (frekventanti si uplatňovali svoje bezpečnostné opatrenia samostatne v rámci cvičenia). Účastníci kurzu boli pridelení do rôznych funkcií predvoja (ktorý simuloval silu pešieho práporu a delostreleckej batérie) pri prieskume a zaistení priestoru pred útokom fiktívneho protivníka. Rozkazy od stupňa veliteľa predvoja až po najnižšie veliteľské funkcie boli predmetom cvičenia. Po vykonaní tohto cvičenia bol kurz ukončený ústnymi skúškami v dňoch 17. – 18. 10. 1940, ktoré sa týkali všeobecnej chémie BCHL, taktiky BCHL a všeobecnej ochrany proti BCHL. Z iných predmetov robili ústne skúšky len tí, ktorí dosiahli pri písomných iba dostatočné alebo nedostatočné hodnotenie. Zo 47 frekventantov len dvaja pri záverečných skúškach neuspeli. Počas kurzu sa neudiali žiadne mimoriadne udalosti a frekventanti si udržali, až na maličkosti, aj disciplínu. Uskutočnila sa aj exkurzia do továrne Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Novákoch, kde boli frekventanti oboznámení s veľkovýrobou chlóru a jeho derivátov. Frekventanti sa taktiež zúčastnili množstva školiacich cvičení, jedného asanačného cvičenia väčšieho rozsahu a záverečného cvičenia s použitím BCHL. Pre budúce kurzy veliteľ VTCHÚ navrhoval zvýšenie položky na nákup chemikálií, všestrannú podporu výskumných prác vo VTCHÚ a pridelenie ďalších dôstojníkov chemikov, a taktiež všetkých aspirantov chemikov, pretože v dôsledku iných prác museli byť učiteľmi kurzu – dôstojníci VTCHÚ nadmerne vyťažení a nemohli sa vždy venovať iba odborným, výskumným a študijným prácam v odbore BCHL, ako by to bolo najvhodnejšie.⁴⁴

Do novembra 1940 sa veliteľ VTCHÚ zoznámil aj so stavom odbočky ústavu v Žiline a navrhol úpravu počtu personálu v nej. Vychádzal z reálneho stavu v tom čase, keď odbočka bola len skladoom materiálu a neplnila žiadne úlohy, predpokladaná výroba centralitu sa nerealizovala. V odbočke bol npor. Scheber ako veliteľ, dôst. zást. Peter Košík ako technický hospodár, 2 zamestnanci vyššej služby, 3 strážnici a 4 pomocní robotníci. Stot. Krátky navrhoval ponechať v Žiline dôst. zást. Košíka ako prednostu správneho oddelenia podliehajúceho TS VTCHÚ, 1 zamestnanca vyššej služby, 2 strážnikov a 1 pomocného robotníka. Zo skladu v Skalke pri Trenčíne mal byť presunutý cennejší materiál do VTCHÚ v Zemianskych Kostol'anoch (ochranné prostriedky, súčiastky kotolne, nádrže) a z toho dôvodu by sklad už nevyžadoval trvalé stráženie. Ostatní pracovníci by v tom prípade mohli byť premiestnení do Zemianskych Kostolian, kde mali byť náležite pracovne využití (napr. npor. Scheber pri vedení skúšobne výbušnín). V otázke ďalšieho využitia objektov v Žiline (vyžitie pre výrobu centralitu, ich odpredaj a pod.) sa chystal veliteľ VTCHÚ podať návrhy.⁴⁵ V decembri 1940 sa uskutočnilo v Zemianskych Kostol'anoch komisionálne ohodnotenie predpokladaných dokončovacích prác vo VTCHÚ. Zúčastnili sa ho za MNO por. stav. Ján Sršeň, za VTCHÚ stot. Krátky a npor. Lipka a za firmu Konstruktiva, ktorá mala tieto práce vykonať, Ing. Ján Pošta. Predpokladalo sa dokončenie stavby obytných domov pre gážístov, dostavba železničnej vlečky v dĺžke 2 km, dokončenie portálov podzemných stavieb a zakončenie výustenia odvodňovacieho kanála a spojovacej chodby, odkopanie neúplne dostavaných stavieb a nakoniec postavenie ubikácií pre 200 mužov, bufetu a dôstojníckej jedálne. Celkový náklad týchto prác sa predpokladal na 6 100 000 Ks.⁴⁶

⁴⁴VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 57, č. j. 164.932.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 57, č. j. 164.933.

VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 165.379.

VHA, f. VTCHÚ 1939 – 1945, krab. č. 1, Denný rozkaz 148.

⁴⁵VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 166.337.

⁴⁶VHA, f. MNO 1939 – 1945, sp. dôv., krab. č. 58, č. j. 167.558.

Záverom možno dodať, že od začiatku roku 1939, keď ešte existovala Vojenská továreň 5 v Zemianskych Kostoľanoch až po koniec roku 1940, keď už existoval Vojenský technický a chemický ústav s odbočkou v Žiline (v štúdiu je čiastočne popisovaná aj činnosť VT 4 v Žiline, pretože je úzko spätá s prevádzkou VT 5, neskôr VTCHÚ), prešiel tento útvar niekoľkonásobnými zmenami. Ešte na začiatku roku 1939 pokračovala výstavba továrne podľa revidovaných a obmedzených plánov, prebiehala pokusná výroba adamsitu a pripravovala sa výroba clarku. Avšak vznik nového štátu v celej svojej šírke zasiahol činnosť VT 5, odkiaľ musel odísť český vojenský i civilný personál. Okamžite sa ukázalo, že od tohto času bude zariadenie zápasit' s nedostatkom kvalifikovaného personálu, čo viedlo spolu s ďalšími faktormi k nutnosti ukončiť budovanie podniku a akúkoľvek produkciu v ňom. Obdobie od marca do mája 1939 možno charakterizovať ako čas rozhodovania, čo ďalej s týmto, azda najdrahším vojenským komplexom na území Slovenska. Určitý ideový základ ďalšej existencie továrne, neskôr ústavu, úspešne ponúkol jeho veliteľ npor. Š. Krátky, ktorého môžeme považovať za priekopníka v oblasti vojenskej chémie na Slovensku. V ďalšom období sa riešili predovšetkým úlohy a s nimi spojené problémy so zabezpečením obmedzenej prevádzky v nových pomeroch, s demontážou a odsunom zariadení, výkresov, technológie na výrobu BCHL do Nemecka (výsledok rokovaní nemeckej a slovenskej vojenskej komisie v máji až júli 1939), s odpredaním časti materiálu domácim podnikom, s vybudovaním a zabezpečením prevádzky skúšobne APH a LPH, s mobilizáciou v auguste a septembri 1939, tiež s organizovaním úradu vojensko-priemyslovej služby č. 4 a zabezpečením dozoru v podnikoch dôležitých pre obranu štátu, so zabezpečením predbežného programu výstavby – montážou zariadení pre elektrolýzu a pokusnú výrobu BCHL, ale aj so zabezpečením, ošetrovaním a uskladnením asanačného a ochranného materiálu proti BCHL. V roku 1940 pribudli úlohy spojené s výcvikom a školením personálu pre zbrojno-technickú službu, s organizovaním prvého väčšieho chemického kurzu pre dôstojníkov armády a so zabezpečením prípravy výcviku asanačnej roty a ďalšie množstvo úloh, ktoré boli nevyhnutné pre činnosť armády najmä v odbore BCHL a skúšobníctva. Zamestnanci, či už civilní alebo vojenský, sa podieľali aj na výskume, skúškach a pokusnej výrobe nielen BCHL, ale aj iných chemických zlúčenín, ktoré mohli nájsť uplatnenie aj v civilnom sektore. Toto všetko sa dialo v čase prevratných zmien, na prahu i v čase vojny, keď po skúsenostiach z prvej svetovej vojny bola dôkladná znalosť BCHL a ochrany proti nim, dôležitým faktorom existencie a činnosti armády a života civilného obyvateľstva. Najväčším problémom bol najmä po vzniku samostatného štátu nedostatok odborne kvalifikovaného personálu. Len čiastočne sa mohol tento problém riešiť pridelením aspirantov (budúcich záložných dôstojníkov) s odborným vzdelaním z civilu. Chýbala predovšetkým výučba tohto odboru, resp. špecializácie na vojenských školách, alebo akási forma chemického učilišťa. Tento problém sa mal riešiť aj pomocou krátkodobých chemických kurzov pre dôstojníkov najprv vo VT, neskôr vo VTCHÚ. Prácu citeľne sťažoval aj nedostatok technicko-správneho personálu. V rokoch 1939 – 1940 absentovali aj niektoré druhy technického a materiálneho vybavenia, táto situácia sa zlepšila v druhej polovici roku 1940 po pridelení finančných prostriedkov na ich nákup a vytvorením odbočky VTCHÚ v Žiline. Napriek všetkým problémom si personál VT 5, VT ZK, a nakoniec VTCHÚ, plnil svoje úlohy k plnej spokojnosti nadriadených orgánov, niekedy aj na hranici svojich síl a výrazne sa zaslúžil o rozvoj výskumu, skúšobníctva, výroby a ochrany v odbore všeobecnej i špeciálnej chémie na Slovensku.

Z. KATREBA: DIE MILITÄRFABRIK 5 – TECHNISCHES UND CHEMISCHES MILITÄRINSTITUT
IN ZEMIANSKÉ KOSTOĽANY (1939 – 1940)

Der Aufbau der Militärfabrik 5 in Zemianske Kostol'any begann im Jahre 1937. Ihre primäre Bestimmung war die Herstellung chemischer Kampfstoffe. Für diesen Zweck wurden Technologien und Anlagen für die Produktion von Sternit und Adamsit von der amerikanischen Firma U. S. Ordnance Engineers Inc. aus Cleveland angeschafft. Der Aufbau des Betriebes gemeinsam mit begonnener Versuchsproduktion von Adamsit wurden bis zum Entstand des slowakischen Staates fortgesetzt. Nach dem Oberst K. Mareš übernahm das Kommando in der Fabrik ein Slowake, Oberleutnant Š. Krátky. Bis zum Sommer 1939 traf man über das Schicksal der Fabrik keine Entscheidung. Dann erfüllte die Fabrik die Aufgaben versuchsweise für Treibstoffe und Schmiermittel, und grundlegend für Sammlung, Pflege und Instandsetzung von antichemischen Schutzmitteln. Kurz vor dem Ausbruch des deutsch-polnischen Krieges wurde zwischen Deutschland und Slowakei ein Abkommen über Abschaffung und Transport von Anlagen zur Produktion und Lagerung chemischer Kampfstoffe unterzeichnet. Aus den ehemaligen Fabriken 4 und 5 in Žilina und in Zemianske Kostol'any wurden sowohl alle Anlagen, als auch fertige Produkte weggefahren und nur die Apparaturen für die Versuchsproduktion belassen. Während des Krieges gegen Polen wuchsen die Aufgaben der Militärfabrik in Zemianske Kostol'any an: die Fabrik übernahm die militärische Aufsicht in ausgewählten Industriebetrieben. Zugleich lagerte die Fabrik das ganze chemische und Assanationsmaterial der slowakischen Armee. Nach dem Krieg fing die Realisierung des vorläufigen Programms des Aufbaues der Fabrik /Montage von Anlagen für Elektrolyse und Versuchsproduktion von BChL/ an. Von 1940 erfüllte die Militärfabrik in Zemianske Kostol'any mehrere Aufgaben, die sowohl mit Abrichtung und Ausbildung des Personals für Waffendienst und technischen Dienst, Organisation des ersten größeren chemischen Kurses für Armeeeoffiziere, als auch mit der Sicherung der Vorbereitung von Abrichtung der Assanationskompanie verbunden waren. Sie erfüllte auch weitere Aufgaben, die für die Tätigkeit der Armee vor allem in dem Ressort von chemischen Kampfmitteln und Testen nötig waren. Im Oktober 1940, nach der Reorganisation der slowakischen Armee, entstand das Technische und chemische Militärinstitut in Zemianske Kostol'any mit einer Zweigstelle in Žilina (ehemalige Militärfabrik 4). Zum Institut wurde auch die Assanationskompanie angegliedert. Ihre Kompetenz bezog sich auf die ganze Armee. Die Zivilangestellten und Soldaten nahmen im Institut an der Forschung, an den Experimenten und an der Versuchsproduktion sowohl von BChL, als auch von Treibstoffen und Schmiermitteln, Schießpulvern, Sprengstoffen und anderen chemischen Verbindungen, die sich auch in dem Zivildienst Geltung verschafften oder verschaffen konnten, teil. Vor allem nach der Entstehung des slowakischen Staates wurde zum größten Problem der Mangel an fachlich qualifiziertem Personal im Bereich der chemischen Kampfstoffe und des Schutzes vor diesen Stoffen. Auch dieses Problem sollte das neugegründete Institut lösen: es sollte kurzfristige chemische Kurse für Offiziere organisieren und die zugeteilten Anwärter (zukünftige Reserveoffiziere) mit zivile Fachausbildung schulen.

Es geschah in einer Zeit von umwälzenden Änderungen, am Vorabend und während des Krieges. Auf Grund der Erfahrungen aus dem 1. Weltkrieg war eine gründliche Kenntnis antichemischen Schutzes ein wichtiger Faktor der Existenz und Tätigkeit der Armee und des Lebens der Zivilbevölkerung. Trotz aller Probleme, die in den Jahren 1938 – 1940 diese Institution begleiteten, machte sich das Personal der Militärfabrik 5 und später das Technische und chemische Militärinstitut in Zemianske Kostol'any um die Entwicklung der Forschung, des Testens, der Produktion und des Schutzes auf dem Gebiet der allgemeinen und speziellen Chemie in der Slowakei verdient.